

Çağatay Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin Ortak Söz Varlığındaki Ünsüz Değişmeleri*

*Consonant Changes in the Common Vocabulary of Chagatai Turkish with Turkmen
Turkish*

Savaş ŞAHİN** - Berkay PEHLİVAN***

Öz

Söz varlığı, dilin konuşurlarının kültürüne ait öğeleri, içinde bulunduğu dil ailesine ait ses, yapı, biçim gibi unsurları hakkında kaynaklık eder. Söz varlığı çalışmaları; ses bilimi (fonoloji), yapı bilimi (morfoloji), söz dizimi (sentaks), anlam bilimi (semantik), sözcük bilimi (leksikoloji) gibi dil biliminin alanlarına yönelik bulgular sunmaktadır. Bu bulgular, dilin kendisiyle ilgili nitelikleri, o dilin lehçe ve ağızlarını da kapsayan özellikleri konusunda ayrıntılı çalışmalar sağlamaktadır. Karşılaştırmalı söz varlığı, dilin lehçelerini veya ağızlarını ele alarak, belirli bir lehçe veya ağız ile aralarında ortaklık bakımından karşılaştırmalar yaparak benzerliklerin ve farklılıkların ortaya koyulduğu çalışmalardır. Bu sonuçlar, dil hakkında dil bilimine yönelik ayrıntılar sunması açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan, son yıllarda Türkçenin lehçelerinin ve ağızlarının ele alındığı karşılaştırmalı çalışmalara olan ilgi artmıştır. Doğu Türkçesinin yazı dili olması dolayısıyla Çağatay Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin arasında tarihi yakınlıklar bulunmaktadır. İki lehçe arasında geniş bir ortak söz varlığı bulunması, aralarındaki bu ortaklığın ses bakımından incelenmesini de gerekli kılmıştır. İki lehçe arasındaki ortak sözcükler üzerinden ünsüzler karşılaştırılarak art zamanlı bir çalışma ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çalışmada ünsüzlerle ilgili ses olayları; ünsüz değişmeleri, ünsüz türemesi veya düşmesi, ikizleşme, tekleşme, benzeşme, hece türemesi veya düşmesi, göçüşme konularına bağlı olarak ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilimi, Türkmen Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Ses Değişmesi, Söz Varlığı, Sözcük Bilimi.

* Bu çalışma, Berkay PEHLİVAN'ın Doç. Dr. Savaş ŞAHİN danışmanlığında yürütülen “Türkmen Türkçesi ile Çağatay Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı; savassahin@akdeniz.edu.tr; Orcid: 0000-0003-4462-9006

*** Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; berkay.pehlivan@outlook.com; Orcid: 0000-0003-1401-0755

Abstract

Vocabulary is the source of the elements of the culture of the speakers of the language, the elements of the language family such as sound, structure and form. Vocabulary studies it presents findings on linguistics such as phonology, morphology, syntax, semantics, lexicology. These findings provide detailed studies on the characteristics of the language itself, including the dialects and subdialects of that language. Comparative vocabulary is the studies that reveal the similarities and differences the dialects or subdialects of the language, and making comparisons with a particular dialect or subdialect in terms of commonality. These results are very important in terms of providing linguistic details about the language. Therefore, in recent years, the interest in comparative studies on the dialects and dialects of Turkish has increased. Since Eastern Turkish is the written language, there are historical affinities between Chagatai Turkish and Turkmen Turkish. The existence of a wide common vocabulary between the two dialects necessitated the examination of this commonality between them in terms of phonetic. It is aimed to present a diachronic study by comparing consonant sounds over the common words between the two dialects. In this study, phonetic events related to consonants; consonant changes, consonant epenthesis or elision, gemination, degemination, assimilation, syllable addition or deletion, and metathesis will be examined under separate headings.

Keywords: Philology, Turkmen Turkish, Chagatai Turkish, Phonetic Alternation, Vocabulary, Lexicology.

Giriş

Söz varlığının, toplumların kültürel özelliklerini ve kimliklerini yansıttasının yanı sıra, dilin tarihsel süreci hakkında bilgi vermesi bağlamında da önemli bir yeri vardır. Söz varlığının önemi; “söz dağarcığı, dilin temel söz varlığıyla birlikte, uygarlığın ilerlemesiyle ortaya çıkan yeni öğeler ve yeni türetmeleri içine almaktadır. Söz dağarcığı (söz varlığı) olmayan bir dil var olarak düşünülemez, o olmadan ses, yapı ve sözdizimi kuralları da olamaz” şeklinde tanımlanmıştır (İmer, 1976, s, 11-12). Söz varlığı üzerine yapılan veya söz varlığından yola çıkarak yapılan çalışmalar, dil biliminin temel çalışma alanlarından biri olmuştur. Türk Dil Kurumu’na göre söz varlığı; bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, vokabüler, kelime hazinesi olarak tanımlanmaktadır (Parlatır vd., 1998, s. 2027). Uluslararası çalışmalarda söz varlığı için vocabulary, lexicon, lexis gibi farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir (Crystal, 2008, s. 512; Bagherzadeh ve Izadysadr, 2020, s, 282-292). Her dilin temelinde kendi öz kaynağı olan sözcükler bulunmaktadır. Bu sözcükler, zamanla üretim ve birleşim yollarıyla veya alıntı sözcüklerle birlikte genişleyerek söz varlığını oluşturmuştur (Banguoğlu, 2015, s, 141). Türkçenin sözcük yapımında, çeşitli görevleri bulunan eklerin önemli bir yeri bulunmaktadır (Korkmaz, 2017, s,

99). Söz varlığında görülen ses, yapı, anlam gibi çeşitli nedenlere bağlı ortaya çıkan farklılıklar, ağızları ve lehçeleri meydana getirmektedir.

Türkmen Türkçesinin yazı dilinin ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler olsa da standart Türkmen Türkçesinin oluşumu XX. yüzyılda gerçekleşmiştir (Nartıyev, 2010, s, 14). Bu dönemde Türkmen Türkçesinin dil bilgisi kuralları, doğru telaffuz kuralları (orthoepy), fonetik kuralları, söz varlığı gibi dilin yapısını belirleyen unsurlar standart hale getirilmiştir.

Karşılaştırmalı söz varlığı çalışmaları; muhtelif iki dil, lehçe veya ağız gibi dilin kollarının, söz varlığı esas alınarak karşılaştırılması, aralarında ortaklıklar veya farklılıkların tespit edilmesi esaslarına dayanmaktadır. Karşılaştırmalı söz varlığında ortak sözcüklerin tespiti için bazı yöntemler uygulanmaktadır. Bunlara örneğin, sözcüklerdeki söyleniş benzer fakat seslerde ton farkı bulunuyorsa bu sözcükler aynı; biçimleri farklı, anlamları aynı olan sözcükler farklı kabul edilmektedir (Arokoyo ve Lagunju, 2019, s, 7). Ortak sözcüklerin tespitinde yapı bilimi (morfoloji), köken bilimi, anlam bilimi çalışmalarının katkısı bulunmaktadır.

Dil üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, oldukça eski dönemlere tarihlenmektedir. Yunanca ile Latincenin karşılaştırıldığı Geç Antik Çağ'a kadar uzandığı, bilimsel anlamda ise XIX. yüzyılda karşılaştırmalı dil bilimi çalışmalarıyla şekillenmeye başladığı bilinmektedir (Demenchuk, 2018, s, 9). Dilin yapısını, değişimini, kökenini anlamak konusunda karşılaştırmalı çalışmalar araç olmuştur. Bu açıdan dil biliminde bu çalışmaların önemli bir yeri bulunmaktadır. Karşılaştırmalı söz varlığı çalışmaları, yaşayan diller esas alınarak eş zamanlı (synchronic) veya tarihi diller esas alınarak art zamanlı (diachronic) olarak yapılmaktadır. Eş zamanlı çalışmalar, dilin zaman içindeki değişimleri değerlendirmeden, belirli bir kesit içindeki durumunu inceleyen çalışmalarken art zamanlı çalışmalar, dilin tarihsel süreçte geçirdiği değişimlerini inceleyen çalışmalardır (İmer, 1976, s, 34-123). Türkmen Türkçesinin tarihsel süreç boyunca sahip olduğu yapı, anlam, ses, söz dizimi gibi unsurlarını aydınlatmak konusunda, art zamanlı çalışmalar önemli yer tutmaktadır. Art zamanlı çalışmalar, tarihî dilin veya lehçenin metinlerinden yola çıkarak söz varlığı üzerinden ses olayları çalışmaları yapılmaktadır.

Ünsüzler arasındaki ses olayları, Türkçenin ilk zamanlarından beri görülmektedir. Örneğin Orhon yazıtlarında $\tilde{n} \sim y$, $m \sim b$ gibi ünsüzlerin nöbetleşmesi, ünsüz benzeşmesi gibi ses olayları bulunmaktadır (Tekin, 2016, s, 71). Köktürk döneminden Eski Uygur Türkçesi dönemine geçişte; söz içinde ve söz sonundaki b sesi v'ye, sözcük önünde bulunan b sesi m'ye değişmiştir (Akar, 2015, s, 118). Bunun

gibi Türkçenin tarihi boyunca ünsüzlerle ilgili ses değişimleri yaşanmıştır, bu ses değişimleri neticesinde ağız ve lehçe farkları ortaya çıkmıştır. Ağız ve lehçelerin ortaya çıkmasının ilk evresi, fonetik ve morfolojik değişmelerdeki eğilimlerin yaygınlaşmasıdır (Akar, 2010, s, 16). Bu eğilimlerin yaygınlaşması, lehçelerin karakteristik ses unsurlarına sahip olmasına neden olmaktadır. Tonlulaşma (k>g, t>d vb.), sözcük sonundaki g sesinin düşmesi gibi çeşitli ünsüz değişimleri, Eski Anadolu Türkçesinde görülen karakteristik ses unsurlarına örnek teşkil etmektedir (Öztürk, 2017, s, 56-60).

Türkmen Türkçesinde, diğer Oğuz grubunun lehçelerine kıyasla kendine has ses özellikleri bulunmaktadır: var-, ver- (ʈʈ) sözcüklerinin önündeki v seslerinin b olarak korunması, ol- (ʈʈ) fiilinin önündeki b ünsüzünün korunması, Arapça ve Farsça kökenli alıntı sözcüklerdeki f seslerinin p sesine dönmesi gibi örneklerde mevcuttur (Kara, 2015, s, 33-34). Türkmen Türkçesindeki bu ses olaylarının bir kısmı Doğu Türkçesine ait özelliklerdir. Bu durum, Türkmenlerin diğer Oğuz grubu lehçelerini konuşanlara göre daha doğuda, yani Kıpçak ve Uygur Türkçelerinin konuşurlarına yakın bulunması, tarihi süreçte ise Harezm ve Çağatay Türkçesi yazı dillerinin etkisi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Başdaş, 2015, s, 63).

Çağatay Türkçesi ile Oğuz grubu arasında fonetik, morfolojik ve semantik bazı benzerlikler de bulunmaktadır. Karahanlı Türkçesinde istemek anlamında kullanılan kol- fiili yerine iste- fiili kullanılmıştır (Akar, 2010, s, 17). Çağatay Türkçesi metinlerinde, nöbetleşme biçiminde görülen Oğuz grubuna ait birtakım ses unsurları da bulunmaktadır. Örneğin bol- fiilindeki b sesinin düşmesi, Azerbaycan Türkçesinde gördüğümüz teklik birinci kişi eki olan -am/-əm ekinin bulunması, t~d gibi tonsuz ile tonlunun nöbetleşmesi olarak belirtebiliriz (Şahin, 2017, s, 20).

Bu çalışma hazırlanırken iki lehçe arasındaki morfolojik bağlantılar, semantik ilişkiler değerlendirilmiştir ve bunlar arasındaki fonetik farklılıklar ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada, “Türkmen Türkçesi ile Çağatay Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı” [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] adlı çalışma esas alınmıştır. Bu çalışmada kullanılan çeşitli kaynaklardan da yararlanarak ünsüzlerle ilgili ses değişimleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Ses yapısı ile ilgili art zamanlı yöntemle yapılan bu çalışmanın Türkmen Türkçesinin fonetik tarihini aydınlatma konusu şüphesiz önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Çağatay Türkçesi ile Türkmen Türkçesindeki ünsüzlerdeki değişimleri karşılaştırarak Çağatay Türkçesinin Türkmen Türkçesiyle olan tarihi ilişkisini ve etkisini, ünsüz sesler hususunda ortaya koymaktır.

Ünsüz Değişmeleri

Tonlulaşma

Tonlulaşma, tonsuzların (ç, f, h, k, p, s, ş, t) tonlu ünsüzlere (b, c, d, g, j, l, m, n, r, v, y, z) değişmesini ifade etmektedir (Vural ve Böler, 2011, s.74). Çalışmamızda ç, ħ, k, k, p, s, t ünsüzlerinde tonlulaşma görülmektedir:

ç>c değişmesi: Ön ve iç seslerde görülmektedir. Sıra sayı sıfatları yapan ekte rastlanmaktadır: +(ü)nçi/(i)nçi (ÇT)> +(I)ncI. Değişmenin görüldüğü sözcükler şunlardır: beşinci “beşinci” (ME, s. 52) ~ başinci “beşinci” (TKM), bişinci “beşinci” (ME, s. 14) ~ başinci “beşinci” (TKM), cırma- “sarmak; bağlamak” (A, s. 240) ~ cırma- “yırtmak” (TKM), êkinçi “ikinci” (LM, s. 499) ~ ikinci “ikinci” (TKM), êkinçi “ikinci” (LM, s. 500) ~ ikinci “ikinci” (TKM), ikinci “ikinci” (BV, s. 740) ~ ikinci “ikinci” (TKM), ikkinçi “ikinci” (ME, s. 51) ~ ikinci “ikinci” (TKM), inçü “inci” (BV, s. 743) ~ hüncü “inci” (TKM), kiçe “gece” (R, s. 380) ~ gice “gece” (TKM), öçeş- “düşmanlık etmek” (FK, s. 1154) ~ öçeş- “birbirinden nefret etmek” (TKM), sikizinci “sekizinci” (FK, s. 1215) ~ sekizinci “sekizinci” (TKM), törtünçi “dördüncü” (R, s. 684) ~ dördünçi “dördüncü” (TKM), uçaş- “bahse tutuşmak” (BV, s. 895) ~ ucraş- “karşı karşıya gelmek” (TKM), üçünçi “üçüncü” (LM, s. 652) ~ üçüncü “üçüncü” (TKM), yitinçi “yedinci” (R, s. 746) ~ yedinci “yedinci” (TKM), yittinçi “yedinci” (R, s. 746) ~ yedinci “yedinci” (TKM), yorunçka “yonca” (FK, s. 1336) ~ yorunca “yonca” (TKM).

ħ>g değişmesi: Yalnızca iç seslerde görülmektedir: aħşam “akşam” (FK, s.743) ~ ağşam “akşam” (TKM), baħşısı “yazıcı” (R, s. 50) ~ bağşısı “bahşısı, Türkmen milli geleneğinde ozan; danışman” (TKM), daħı “da/de, dahi” (R, s. 150) ~ dağı “dahi” (TKM), toħta- “sağlamlık bulmak; dinlenmek” (A, s. 202) ~ toğta- “beklemek” (TKM), yaħşısı “güzel; doğru” (R, s. 726) ~ yağşısı “hoş” (TKM), yaħşılığ “güzellik; iyilik” (BV, s. 905) ~ yağşılık “iyilik” (TKM).

k>g değişmesi: Bu ses değişmesi çok yaygın görülmektedir. Sözcüklerin ön, iç ve son seslerinde gerçekleşmektedir: akar- “ağarmak” (LM, s.449) ~ agar- “ağarmak” (TKM), aksak “topal” (BV, s.637) ~ ağsak “topal” (TKM), aħşam “akşam” (FK, s.746) ~ ağşam “akşam” (TKM), andaħ “öyle; o kadar” (BV, s.641) ~ andağ “şöyle” (TKM), kanat “kanat” (R, s. 333) ~ ganat “kanat” (TKM), kaarı “yaşlı” (R, s. 336) ~ garrı “yaşlı” (TKM), kaşı- “kaşımak” (LM, s. 548) ~ gaşa- “kaşımak” (TKM), kaatı- “katılaşmak” (A, s. 315) ~ gata- “katılaşmak” (TKM), kaygu “kaygı” (LM, s. 549) ~ gaygı “kaygı” (TKM), kayguluk “kaygılı” (BV, s. 759) ~ gaygılı “kaygılı” (TKM),

kağgur- “kaygılanmak” (FK, s. 1020) ~ gaygır- “acımak; korumak” (TKM), kayuk/kayık “kaygı” (A, s. 329) ~ gaygı “kaygı” (TKM), kazug “kazık; direk” (R, s. 346) ~ gazık “kazık” (TKM), kıçgır- “haykırmak” (A, s. 33) / kıçkır- “çağırarak; kızmak” (R, s. 352) ~ gıgır- “şiddetli ses çıkarmak; birisini bağırarak çağırarak” (TKM), kıçkırış- “bağırışmak” (FK, s. 1026) ~ gıgırış- “bağırışmak” (TKM), kılınç “kılıç” (LM, s. 556) ~ gılıç “kılıç” (TKM), kırağ “kenar” (FK, s. 1031) ~ gıra “kenar; denizin kıyısı” (TKM), kırağ “kenar; sınır; köşe; sahil, kıyı; yön” (R, s. 375) ~ gıra “kenar; denizin kıyısı” (TKM), kırav “kırağı” (FK, s. 1031) ~ gırav “kırağı” (TKM), kırçıl- “gıcırdamak” (BV, s. 746) ~ gıcırda- “gıcırdamak” (TKM), kırığ “kenar” (İD, s. 669) ~ gıra “kenar; denizin kıyısı” (TKM), kırıl- “kırılmak” (İD, s. 669) ~ gırıl- “kesilmek; yolunmak; sesin boğuk çıkması; ölmek” (TKM), kırk- “kırkmak” (BV, s. 764) ~ gırk- “kırkmak” (TKM), kıska “kısa; az” (BV, s. 764) ~ gısga “kısa; (mec.) az (zaman anlamında)” (TKM), kış “kış” (R, s. 377) ~ gış “kış” (TKM), kışlak “kışlak” (Sİ, s. 228) ~ gışlag “kışlak” (TKM), kıvan- “inanmak” (MS, s. 498) ~ guvan- “kıvanmak” (TKM), kıy- “kıymak; zulmetmek” (BV, s. 765) ~ “yaralamak; bıçakla kesmek” (TKM), kız “kız” (LM, s. 557) ~ gız “kız” (TKM), kız- “ısınmak; öfkelenmek” (FK, s. 1033) ~ gız- “kızmak; coşmak; (mec.) öfkelenmek” (TKM), kızgın- “kıskanmak” (BV, s. 765) ~ gızgın- “kıskanmak” (TKM), kıziğ “hararetli” (İD, s. 670) ~ gızgın “ısınmış; (mec.) içten olma; hastalık neticesinde vücudun ısınması” (TKM), kıziğ “ısınmış” (BV, s. 765) ~ gızgın “ısınmış; (mec.) içten, sıcak; hastalık neticesinde vücudun ısınması” (TKM), kızil “kırmızı; kanlı, kan sebebiyle kızarmış; (mec.) altın” (R, s. 378) ~ gızıl “kırmızı; altın” (TKM), kıziş- “kızışmak” (A, s. 331) ~ gızış- “ısınmak; (mec.) kızışmak; ilgi duymak” (TKM), kobğa/koyğa “kova” (A, s.334) ~ gova “kova” (TKM), koçkar “koç” (LM, s. 560) ~ goçgar “koçun yavru olanı” (TKM), kol “kol (uzuv); dere, vadi vb. bölüm olarak ayrılmış kısım” (R, s. 400, İD, s. 681) ~ gol “kol; hayvanların ön uzuvları; dal (ağaç); nehir gibi su yollarının bölümü” (TKM), kolaç “kulaç” (LM, s. 560) ~ gulaç “kulaç” (TKM), kom “şiddetli dalga” (FK, s. 1044) ~ gom “şiddetli rüzgar sonucu denizde ortaya çıkan güçlü dalga” (TKM), kom “eyer” (FK, s. 1044) ~ gom “sırt” (TKM), kon- “kuş gibi uçan canlılar için bir yere inmek; konaklamak” (R, s. 400; FK, s. 1044) ~ gon- “konmak; dinlenmek için yükünü bırakmak; yeni bir yere taşınmak” (TKM), korcal- “büyüme” (A, s. 339) ~ goçal- “büyüme” (TKM), korkuş “korku” (A, s. 337) ~ gorkı “korku” (TKM), koru- “korumak” (LM, s. 561) ~ gora- “korumak” (TKM), kuru- “kurumak; susuz kalmak” (A, s. 339) ~ gura- “kurumak; (mec.) yok olmak” (TKM), koşuk “koşuk” (A, s. 342) ~ goşuk/goşgi “bir şiir türü, koşuk”

(TKM), koşun “ordu” (A, s. 342) ~ goşun “ordu” (TKM), koy “koyun” (FK, s. 1047) ~ goyun “koyun” (TKM), kıtur- “kudurmak” (LM, s. 567) ~ gudura- “kudurmak; çok beğenmek” (TKM), kıtuz “kuduz” (BV, s. 777) ~ guduz “kuduz hastalığı” (TKM), kıvan- “güvenmek; sevinmek; övünmek” (FK, s. 1065, İD, s. 696) ~ guvan- “kıvanmak” (TKM), saşın- “düşünmek” (İD, s. 830) ~ saşın- “düşünmek” (TKM), soruğ “konu” (R, s. 611) ~ sorag “soru” (TKM), sorak “soru” (A, s. 294) ~ sorag “soru” (TKM), tağ “dağ” (R, s. 648) ~ dag “dağ” (TKM), tarğa- “saçılmak; perişan olmak” (A, s. 165) ~ darga- “saçılmak” (TKM), toğsan “doksan” (BV, s. 889) ~ togsan “doksan sayısı” (TKM), toğta- “sağlam olmak; sakin olmak; birisiyle birlikte oturmak; ele geçirmek” (A, s. 215) ~ toğta- “beklemek” (TKM), tuğ- “doğmak” (R, s. 685) ~ dog- “doğmak; ortaya çıkmak” (TKM), tuşuğ “tuyuk gibi bir şiir türü” (A, s. 211) ~ tuyug “tuyuk, Türklere ait bir şiir türü” (TKM), uçğun “kıvılcım” (R, s. 697) ~ uçgun “kıvılcım” (TKM), ulağ “at” (A, s. 118) ~ ulag “ulaşım aracı için kullanılan at, deve, araba gibi şeyler” (TKM), uruğ “akraba” (FK, s. 1298) ~ urug “nesil, soy” (TKM), yarağ “araç; silah” (Sİ, s. 377) ~ yarag “silah; teçhizat” (TKM), yaylağ “yayla” (R, s. 736) ~ yaylag “yayla” (TKM), yoğsa “yoksa” (LM, s. 667) ~ yogsa “yoksa” (TKM).

k>g değişmesi: Yaygın görülen bir ses değişmesidir. Sözcüklerin ön, iç ve son seslerinde gerçekleşmektedir: keç “geç” (LM, s. 550) ~ geç “geç” (TKM), keçe “gece” (LM, s. 550) ~ gice “gece” (TKM), keçür- “geçirmek; affetmek” (LM, s. 550) ~ geçir- “geçirmek; mevki değiştirmek; (mec.) bir işle meşgul olmak; (mec.) bağışlamak; tercüme etmek; saptamak” (TKM), kiçür- “geçirmek; (mec.) düşünmek; (mec.) bağışlamak (Tanrı); (mec.) vakit geçirmek” (R, s. 381, BV, s. 766) ~ geçir- “geçirmek; mevki değiştirmek; (mec.) bir işle meşgul olmak; (mec.) bağışlamak” (TKM), keltür- “getirmek” (LM, s. 550) ~ getir- “getirmek” (TKM), kerek “gerek” (LM, s. 551) ~ gerek “lazım, gerek” (TKM), ket- “giymek” (İD, s. 663) ~ gey- “giymek” (TKM), këy- “giy-” (LM, s. 553) ~ gey “giymek” (TKM), kice “gece” (R, s. 380) ~ gice “gece” (TKM), kiç “giç” (BV, s. 765) ~ giç “geç” (TKM), kiçrek “geç” (İD, s. 672) ~ gicrək “daha geç” (TKM), kimeçi “gemici, kaptan” (NM, s. 14) ~ gämiçi “gemici, kaptan” (TKM), kir- “girmek” (R, s. 392) ~ gir- “girmek” (TKM), kögsük “gögüs” (A, s. 368) ~ gövüs “gögüs; emcek” (TKM), köker- “göğermek” (BV, s. 771) ~ göger- “yeşermek” (TKM), kölkömük “gömgök” (LM, s. 562) ~ göm-gök “gömgök” (TKM), külgü “gülüş” (LT: 58) ~ gülki “gülüş” (TKM), kündüz “gündüz” (BV, s. 779) ~ gündiz “gündüz” (TKM), öksü- “eksilmek” (A, s. 111) ~ egsil- “eksilmek” (TKM), öksük “eksik” (R, s. 538) ~ egsik “eksik” (TKM), öksün-

“eksilmek” (A, s. 111) ~ egsil- “eksilmek” (TKM), ökün- “yüksek sesle ağlama” (R, s. 538) ~ böğür- “böğürmek; (mec.) ağlamak” (TKM), ötkün “etkili; okun demir yeri” (FK, s. 1160) ~ ötgün, “güçlü, etkili” (TKM), sükri- “koşmak” (LM, s. 616) ~ segre- “seğirmek” (TKM), siksen “seksen” (R, s. 603) ~ segsen “seksen” (TKM), sök- “sövmek” (R, s. 611) ~ sög- “sövmek” (TKM), sökünç “sövme” (BV, s. 857) ~ sögünç “küfür” (TKM), tilek “dilek” (BV, s. 886) ~ dileg “dilek” (TKM), ürkün “uyuyan” (A, s. 101) ~ ürgün “hareketsiz yatan” (TKM).

k>l değişmesi: Bir örnekte, son seste tespit edilmiş bir ses değişmesidir. Çağatay Türkçesinde fiilden fiil yapım eki -k, fiile kuvvetlendirici anlam kazandırmaktadır: az- “yolunu kaybetmek” > azık- “yolunu kaybederek dolaşmak” (Eckmann, 2017, s. 60). Bu ekin, Türkmen Türkçesinde edilgen yapan -l ekiyle anlamca yakınlaşması ve bu yakınlaşma sonucu ses değişimi görülmektedir: ayık- “farkına varmak, hatırlamak, aklını başına toplamak” (FK, s. 772) ~ ayıl- “ayılmak, kendine gelmek, uyanmak” (TKM).

k>y değişmesi: Bazı sözcüklerin içinde ve sonunda görülmektedir ancak ökte~öyke örneklerinde göçüşme neticesinde (t>y) bir ses değişmesi olabilir: ökte “haşın” (A, s. 110) ~ öyke “öfke; haşın” (TKM), tük “tüy” (BV, s. 893) ~ tüy “tüy” (TKM).

p>b değişmesi: Sözcüklerin ön ve iç seslerde görülmektedir: pişür- (krş. bişür-) “pişirmek” (R, s. 556; FK, s. 812) ~ bişir- “pişirmek” (TKM), süpürgü “süpürge” (BV, s. 860) ~ sübse “süpürge” (TKM), tapşur- “güvenmek; teslim etmek, bırakmak; göndermek; sunmak” (R, s. 655) ~ tabşır- “buyurmak; teslim etmek; başarmak” (TKM).

s>l değişmesi: Yalnızca bir örnekte, iç seste görülmektedir: siken- “silkinmek, titremek” (LT, 146) ~ silkin- “silkinmek” (TKM).

s>z değişmesi: İç ve son seste görülmektedir. Bir örnekte, olumsuzluk eki almış fiil çekiminde gerçekleşmektedir. Esasında Köktürkçede bu ek -mAz biçiminde, tos kelimesi ise toz olarak bulunmaktadır (Tekin, 2016, s. 155, 311). Netice olarak Türkmen Türkçesinde bu sesler korunmuştur: tos “toz; yayın kabı” (A, s. 210) ~ toz “toz” (TKM), ınanmaslık “inanmama” (FK, s. 962) ~ ınanmazlık “inanmama” (TKM).

t>d değişmesi: Bu ses değişmesinin Çağatay Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında çok sayıda örneği bulunmaktadır. Çağatay Türkçesindeki t ünsüzünün Türkmen Türkçesinde tonlulaşma eğilimi vardır. Bu ses değişmesi, yalnız ön ve iç

seslerde görülmektedir. Çağatay Türkçesindeki ettirgenlik yapan -dUr/-tUr ekinin tonsuz örnekleri dolayısıyla gerçekleşmektedir. Türkmen Türkçesinde bu ek, tonlu kullanımdadır: -dIr/-dUr.

istür- “estirmek” (FK, s. 988) ~ ösdür- “estirmek” (TKM), taban “taban” (FK, s. 1249) ~ daban “taban” (TKM), tağ “dağ; kaya” (R, s. 645) ~ dag “dağ” (TKM), kutur- “kudurmak” (LM, s. 567) ~ gudura- “kudurmak; çok beğenmek” (TKM), kutuz “kuduz” (BV, s. 777) ~ guduz “kuduz hastalığı” (TKM), otun “odun” (R, s. 537) ~ odun “odun” (TKM), otunçı “oduncu” (LT, 74) ~ odunçı “oduncu” (TKM), ökte “güçlü; pehlivan” (BV, s. 824) ~ ökde “bir işi iyi yapan, usta” (TKM), öltür- “öldürmek” (R, s. 539) ~ öldür- “öldürmek” (TKM), öltürt- “öldürtmek” (KT, s. 156) ~ öldürt- “öldürtmek” (TKM), söktür- “çıkarttırmak” (R, s. 611) ~ sökdür- “söktürmek” (TKM), taban “taban” (FK, s. 1249) ~ daban “taban” (TKM), tağ “dağ; kaya” (R, s. 645) ~ dag “dağ” (TKM), tağay “dayı” (A, s. 306) ~ dayı “dayı; büyük erkeklere hitap şekli” (TKM), tağı “dahi” (R, s. 645) ~ dağı “dahi” (TKM), tağ “dağ” (R, s. 648) ~ dag “dağ” (TKM), tağ- “bağlamak” (BV, s. 872) ~ dak- “takmak” (TKM), talaş “cenk etme; acele” (FK, s. 1253) ~ dalaş “güreş; çekişme” (TKM), talaş- “dalaşmak; itiraz etmek” (BV, s. 872) ~ dalaş- “güreşmek; rekabet etmek” (TKM), tam “damla” (A, s. 175) ~ damca “damla” (TKM), tam- “damlamak” (R, s. 651) ~ damcala- “damlamak” (TKM), tamağ “damak” (MS, s. 580) ~ damak “boğaz; (mec.) yemek” (TKM), tamar “damar” (BV, s. 873) ~ damar “damar” (TKM), tamur “damar” (A, s. 174) ~ damar “damar” (TKM), tañ “tan” (R, s. 652) ~ dañ “tan” (TKM), tar “dar” (FK, s. 1259) ~ dar “dar” (TKM), tara- “taramak” (A, s. 167) ~ dara- “taramak; temizlemek” (TKM), tarağ “tarak; toprak işlerinde toprağın taşını ayıklamak için kullanılan ucu tarak şeklinde olan alet” (A, s. 167) ~ darak “saç tarağı; yün ayırmak için kullanılan araç” (TKM), tariğ “darı” (A, s. 167) ~ darı “darı” (TKM), tarık- “daralmak” (A, s. 166) ~ darık- “darlanmak” (TKM), tarğa- “dağılmak; perişan olmak” (A, s. 165) ~ darga- “dağılmak” (TKM), tarğaş- “ayrılmak” (BV, s. 876) ~ dargaş- “işteş olarak dağılmak” (TKM), tart- “çekmek; (kılıç, yay) çekmek” (A, s. 164) ~ dart- “çekmek” (TKM), tarttır- “çektirmek” (KT, s. 169) ~ dardtır- “çektirmek” (TKM), taş “taş; sert madde” (A, s. 170) ~ daş “taş” (TKM), taş “dış” (A, s. 170) ~ daş “dış; uzak” (TKM), taş- “taşmak; coşmak” (R, s. 660) ~ daş- “taşmak” (TKM), taşı- “taşımak” (R, s. 660) ~ daşa- “taşımak” (TKM), taşkarı “dışarı” (BV, s. 877) ~ daşarı “dışarı” (TKM), tat- “tatmak” (A, s. 162) ~ dat- “tatmak” (TKM), tatlığ “tatlı” (A, s. 162) ~ datlı “tatlı” (TKM), tavar “davar” (MS, s. 582) ~ dovar “davar” (TKM), taya- “dayamak” (İD, s. 895) ~ daya- “dayamak” (TKM), tayan- “dayanmak” (R, s. 661) ~ dayan-

“dayanmak; iyileşmek; bel bağlamak” (TKM), tég- “değmek” (LM, s. 638) ~ deg- “değmek; bir eşya bir yere çarpmak; vurmak” (TKM), tégre “çevre” (LM, s. 638) ~ degre “çevre” (TKM), tégür- “değirmek, değdirmek; hedefe ulaştırmak” (LM, s. 638) ~ degir- “değirmek; isabet ettirmek; kirletmek” (TKM), tek “gibi” (A, s. 171) ~ dek “gibi” (TKM), ték “düzgün” (LM, s. 638) ~ dek “sessiz” (TKM), têmür “demir” (LM, s. 639) ~ demir “demir” (TKM), tēñiz “deniz” (LM, s. 639) ~ deñiz “deniz” (TKM), tēp- “tepmek” (KT, s. 170) ~ dep- “tepmek; toprağı biçmek” (TKM), tēr “ter” (LM, s. 639) ~ der “ter” (TKM), terek “kavak ağacı” (A, s. 168) ~ derek “kavak ağacı” (TKM), tēri “deri” (LM, s. 640) ~ deri “deri” (TKM), tēş- “delmek” (LM, s. 640) ~ deş “deşmek” (TKM), tēşük “delik” (LM, s. 640) ~ deşik “deşik” (TKM), tēve “deve” (LM, s. 640) ~ düve “deve” (TKM), tıķ- “tıkmak” (BV, s. 883) ~ dık- “tıkmak” (TKM), tım “damla” (FK, s. 1276) ~ damca “damla” (TKM), tın- “dinmek; dinlenmek; emin olmak” (FK, s. 1271) ~ diñ- “dinmek” (TKM), tırma- “eşelemek; tırnakla kaşımak; sarmak” (R, s. 674) ~ dırma- “tırmalamak” (TKM), tırman- “eşelenmek” (A, s. 187) ~ dırman- “eşelenmek; çabalamak” (TKM), tırnağ “tırnak; parmak” (R, s. 674) ~ dırnak “tırnak” (TKM), tırnaķ “tırnak” (LM, s. 641) ~ dırnak “tırnak” (TKM), ti- “demek” (BV, s. 884) ~ diy- “demek” (TKM), tig- “değmek” (FK, s. 1273) ~ deg- “değmek; çarpmak” (TKM), tıgirmen “değirmen” (A, s. 190) ~ degirmen “değirmen” (TKM), tigre “etraf; yan” (A, s. 191) ~ degre “etraf” (TKM), tıgrü “doğru (yön)” (KT, s. 171) ~ doğrı “doğru; yanlış değil” (TKM), tik “dik” (A, s. 192) ~ dik “dik” (TKM), tik “gibi” (FK, s. 1274) ~ dek “gibi” (TKM), tik “sessiz” (BV, s. 885) ~ dek “sessiz” (TKM), tik- “dikmek; bir bitkiyi toprağına yerleştirmek” (BV, s. 885) ~ dik- “dikmek; kurmak” (TKM), til “dil; lisan” (R, s. 676) ~ dil “dil; lisan” (TKM), til- “dilmek” (BV, s. 885) ~ dil- “dilim dilim kesmek” (TKM), tile- “dilemek” (A, s. 193) ~ dile- “dilemek” (TKM), tilek “dilek” (BV, s. 886) ~ dileğ “dilek” (TKM), tilençi “dilenci” (LM, s. 642) ~ dileğçi “dilenci; bir şey isteyen, rica eden” (TKM), tilet- “istetmek” (KT, s. 171) ~ dilet “diletmek” (TKM), tilim “dilim” (BV, s. 886) ~ dilim “dilim” (TKM), tilin “dilim; aşınmış” (A, s. 195) ~ dilim “dilim” (TKM), tilük “delik” (A, s. 194) ~ deşik “delik” (TKM), tim “damla; damla sesi” (BV, s. 883) ~ damca “damla” (TKM), timür “demir” (A, s. 196) ~ demir “demir” (TKM), tin “dinlenmek” (A, s. 198) ~ diñ- “dinmek, dinlenmek” (TKM), tinc “dinç” (A, s. 197) / tinç “dinç” (FK, s. 1277) ~ dınç “dinlenme zamanı; durgun; rahat” (TKM), tiñiz “deniz” (R, s. 678) ~ deniz “deniz” (TKM), tip- “tepmek” (R, s. 679) ~ dep- “tepmek; toprağı biçmek” (TKM), tipre- “ilerlemek; hayvanı bir yöne sürmek” (R, s. 679) ~ depre- “çabalamak” (TKM), tipren- “tepinmek” (BV, s. 886) ~ depren- “hareketlenmek” (TKM), tipük

“tepik” (A, s. 183) ~ depgi “tepik” (TKM), tir “ter” (A, s. 184) ~ der “ter” (TKM), tirel- “derilmek” (FK, s. 1278) ~ tiril- “derilmek” (TKM), tirel- “dirilmek” (FK, s. 1278) ~ direl- “dirilmek” (TKM), tirgüz- “diriltmek” (R, s. 680) ~ direlt- “diriltmek” (TKM), tiri “deri” (A, s. 186) ~ deri “deri” (TKM), tiri “diri” (A, s. 185) ~ diri “diri” (TKM), tirigle- “canlanmak” (İD, s. 910) ~ direl- “dirilmek” (TKM), tirlik “terlik” (BV, s. 888) ~ derlik “eyerin altına konulan keçe” (TKM), tiş “diş; çark, testere, tarak gibi çentikli şeylerdeki çıkıntılarının her biri” (A, s. 188) ~ diş “diş, ağızda bulunan sert yapılar; benzetme yoluyla aletlerin dişe benzeyen yapıları” (TKM), tiş- “delmek; ip gibi şeyleri çözmek” (Sİ, s. 99) ~ deş- “deşmek” (TKM), tişle- dişlemek” (R, s. 681) ~ dişle- “dişlemek” (TKM), tişük “delik; yarık” (FK, s. 1280) ~ deşik “delik” (TKM), tive “deve” (A, s. 199) ~ düye “deve” (TKM), tivi “deve” (FK, s. 1279) ~ düye “deve” (TKM), tiz “diz (organ adı)” (A, s. 188) ~ dız “diz” (TKM), tiz- “dizmek” (LM, s. 643) ~ düz- “dizmek” (TKM), tizek “tezek” (BV, s. 888) ~ tezek “tezek” (TKM), tizgin- “iğrenmek” (BV, s. 888) ~ tisgin- “ürkmek” (TKM), tizi “dizi” (A, s. 188) ~ düzi “çadır yapımında iskeleti oluşturan ince odunların eğilmemesi için kullanılan ip” (TKM), toğ- “doğmak” (BV, s. 889) ~ dog- “doğmak; belirlemek” (TKM), toğra- “doğramak, ufak parçalar halinde bölmek” (FK, s. 1281) ~ dogra- “doğramak” (TKM), tok “tok” (LM, s. 643) ~ dok “tok; dolu” (TKM), tok(ğ)uz “dokuz” (İD, s. 912) ~ dokuz “dokuz sayısı” (TKM), tokğuzunçı “dokuzuncu” (BV, s. 889) ~ dokuzuncu “dokuzuncu” (TKM), tokluk “tokluk; bolluk” (R, s. 682) ~ dokluk “tokluk; bolluk” (TKM), tokşan “doksan” (BV, s. 889) ~ togsan “doksan sayısı” (TKM), tokta- “istihkam olmak; dinlenmek; birisiyle birlikte oturmak” (A, s. 215) ~ toğta- “durmak” (TKM), toku- “dokumak” (FK, s. 1281) ~ doka- “dokumak” (TKM), tokul- “temas etmek; bez veya kumaş gibi nesnelere dokunması” (A, s. 215) ~ dokal- “dokunmak” (TKM), tokuz “dokuz” (A, s. 214) ~ dokuz “dokuz” (TKM), tol- “dolmak” (R, s. 682) ~ dol- “dolmak” (TKM), tola “dolu” (A, s. 218) ~ dolı “dolu” (TKM), toldur- “doldurmak” (R, s. 682) ~ doldur- “doldurmak” (TKM), tolğa- “dolamak; dolanmak; bükme” (BV, s. 889) ~ dola- “dolamak; yuvarlamak” (TKM), tolğan- “dolanmak; etrafını dönmek” (R, s. 683) ~ dolan- “dolanmak” (TKM), tolğaş- “dolaşmak” (A, s. 219) ~ dolaş- “dolaşmak” (TKM), tolun “dolu, doldurulmuş” (A, s. 218) ~ dolı “dolu” (TKM), tolun ay “dolunay” (A, s. 218) ~ dolı ay “dolunay” (TKM), ton “giysi; renk” (FK, s. 1282) ~ don “Türkmenlerin giydiği kaftana verilen ad” (TKM), toñ- “donmak; soğuktan üşümek” (BV, s. 889) ~ doñ- “donmak; çok üşümek; hareketsiz kalmak” (TKM), toñuz “domuz” (R, s. 683) ~ donuz “domuz” (TKM), toy- “doymak; bıkmak” (A, s. 225) ~ doy- “doymak; zengin olmak” (TKM), toyğar- “doymak”

(A, s. 226) ~ doyur- “doyurmak” (TKM), tög- “vurmak” (R, s. 683) ~ döv- “vurmak, dövmek; ufalamak” (TKM), tögün- “dövünmek” (A, s. 217) ~ dövün- “kendisi için bir şey dövmek” (TKM), tök- “dökmek; saçmak” (R, s. 683) ~ dök- “dökmek; saçmak; boşaltmak” (TKM), tökil- “dökülmek” (FK, s. 1283) ~ dökül- “dökülmek” (TKM), töktür- “döktürmek” (R, s. 683) ~ dökür- “döktürmek” (TKM), tökül- “dökülmek” (R, s. 683) ~ dökül- “dökülmek” (TKM), töpe “tepe” (Sİ, s. 243) ~ depe “tepe” (TKM), töre- “görülmek” (R, s. 684) ~ döre- “türemek; dünyaya gelmek” (TKM), tört “dört” (R, s. 684) ~ dört “dört” (TKM), törtünc “dördüncü” (A, s. 206) ~ dördüncü “dördüncü” (TKM), törtünçi “dördüncü” (R, s. 684) ~ dördüncü “dördüncü” (TKM), töş “yan; taraf; semt” (BV, s. 890) ~ döş “döş; giysinin ön yüzü” (TKM), töşe- “döşemek” (R, s. 684) ~ düşe- “döşemek” (TKM), töşek “döşek” (R, s. 684) ~ düşek “döşek” (TKM), töşük “delik; yarık; hayvan ini” (A, s. 211) ~deşik “deşik” (TKM), töz- “sabretmek” (İD, s. 914) ~ döz- “acımak; dayanmak” (TKM), tuğ- “doğmak” (R, s. 685) ~ dog- “doğmak” (TKM), tuğ- “doğmak” (R, s. 685) ~ dog- “doğmak; belirlemek” (TKM), tuğuz “kuduz” (FK, s. 1285) ~ guduz “kuduz hastalığı” (TKM), tul “dul” (A, s. 220) ~ dul “dul” (TKM), tumşag “sivri uç; zirve; dudak; burun; dargınlık” (FK, s. 1285) ~ tumşuk “hayvanların sivrilerek gelen ağız bölümü; gaga” (TKM), tumşuğ “zirve; sivri uç; gaga” (A, s. 221) ~ tumşuk “hayvanların sivrilerek gelen ağız bölümü; gaga” (TKM), tunag “tırnak” (FK, s. 1285) ~ toynak “toynak; (mec.) ayak” (TKM), tur- “durmak; yardımcı fiil; inmek” (FK, s. 1285) ~ dur- “durmak; hareket etmemek; bir yere yerleşmek; yardımcı fiil” (TKM), turğuz- “durdurmak; oturtmak; çiftleştirmek” (BV, s. 892) ~ duruz- “durdurmak; yerleştirmek” (TKM), turla- “sarmak” (A, s. 205) ~ düyrl- “dürmek; (mec.) çok yemek yemek” (TKM), turlan- “bağlanmak” (A, s. 205) ~ düyrlen- “dürülmek” (TKM), tuş “yön” (A, s. 212) ~ duş “çevre” (TKM), tuş- “rastlamak; kavuşmak” (LM, s. 645) ~ duş- “denk gelmek” (TKM), tutaşur- “tutuşturmak” (İD, s. 918) ~ tutaşdır- “tutuşturmak” (TKM), tuttur- “tutturmak” (R, s. 690) ~ tutdur- “tutturmak; tutturmak” (TKM), tuy- “duymak” (FK, s. 1289) ~ duy- “duymak” (TKM), tuy- “duymak” (FK, s. 1289) ~ duy- “duymak” (TKM), tuz “tuz” (R, s. 691) ~ duz “tuz” (TKM), tuzak “tuzak” (LM, s. 646) ~ duzak “tuzak” (TKM), tuzluğ “tuzlu” (İD, s. 918) ~ duzlu “tuzlu” (TKM), tün “gece” (R, s. 691) ~ düyn “dün” (TKM), түp “dip” (R, s. 692) ~ düyp “dip; cevher” (TKM), түpe “tepe” (A, s. 200) ~ depe “tepe; (mec.) baş; yardımcı fiil” (TKM), түr- “dürmek” (BV, s. 894) ~ dür- “dürmek; (mec.) çok yemek yemek” (TKM), türe “töre; kalkan” (A, s. 203) ~ töre “itibarlı” (TKM), türe-/törü- “türemek” (A, s. 207) ~ döre- “oluşmak” (TKM), түş- “düşmek; inmek; bir menzile konmak; bir yerde kalmak; aşırı ilgi

göstermek; uygun gelmek” (A, s. 211) ~ düş- “düşmek; inmek; bir menzile konmak; bir yerde durmak; aşırı ilgi göstermek; rastlamak; yardımcı fiil” (TKM), tüz “doğru; eşit” (R, s. 695) ~ düz “doğru; (mec.) düzgün; (mec.) doğru” (TKM), tüz- “düzmek; düzeltmek; süslemek” (İD, s. 922) ~ düz- “dizmek” (TKM), tüzel- “düzelmek; dizilmek” (R, s. 695) ~ düzel- “düzelmek” (TKM), tüzlüg/tüzlük “düzlük” (A, s. 209) ~ düzlük “geniş meydan, düzlük; doğruluk” (TKM), tüzül- “dizilmek” (LM, s. 648) ~ düzül- “düzene koyulmak; saz çalınmak; edebi ürünler için türetilmek” (TKM), unuttur- “unutturmak” (R, s. 700) ~ unuttur- “unutturmak” (TKM), yakınlaştur- “yakınlaştırmak” (BV, s. 905) ~ yakınlaştır- “yakınlaştırmak” (TKM), yėti “yedi” (LM, s. 665) ~ yedi “yedi” (TKM), yığıştur- “toplamak; sağaltmak” (R, s. 739) ~ yığışdır- “toplamak” (TKM), yitiñçi “yedinci” (R, s. 746) ~ yedinci “yedinci” (TKM), yititiñçi “yedinci” (BV, s. 915) ~ yedinci “yedinci” (TKM).

t>l değişmesi: Birkaç örnekte, son seste görülmektedir. İsimden fiil yapan +tA ekinin, Türkmen Türkçesinin isle- örneğinde, yerini +lA ekine bırakmasıyla ortaya çıkmaktadır: istemeklik “isteme gereğini duyma” (BV, s. 745) ~ işlemeklik “arzu etmelik, istenen” (TKM), uyat- “utanmak” (A, s. 123) ~ uyal- “utanmak” (TKM).

t>y değişmesi: İç ve son seste görülmektedir: ket- “giymek” (İD, s. 663) ~ gey- “giymek” (TKM), ötken- “taklit etmek” (A, s. 89) ~ öykün- “taklit etmek” (TKM).

t>z değişmesi: Türkmen Türkçesindeki ettirgenlik ekinin (-t) işlek olmayan -z’li biçiminde ses değişmesi bulunmaktadır: hürküt- “ürkütme” (İD, s. 604) ~ ürküz- “ürkütme” (TKM), ürküt- “ürkütme” (LM, s. 653) ~ ürküz- “ürkütme” (TKM).

Tonsuzlaşma

Tonlu ünsüzlerin (b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z) tonsuz ünsüzlere (ç, f, h, k, p, s, ş, t) değişmesidir (Vural ve Böler, 2011, s. 73-74). Çalışmamızda b, c, d, g, ğ, l, v, z ünsüzlerinde tonlulaşma bulunmuştur:

b>p değişmesi: Ön, iç ve son seslerde görülmektedir: balçığ “balçık” (FK, s. 784) ~ palçık “balçık” (TKM), balçık “balçık” (FK, s. 784) ~ palçık “balçık” (TKM), baltu “balta” (A, s. 133) ~ palta “balta” (TKM), bıçağ (BV, s. 659) ~ pıçak “bıçak” (TKM), talbın- “sıçramak; çabalamak” (İD, s. 886) ~ tarpılta- “tepinmek” (TKM), tib- “tepmek” (A, s. 183) ~ dep- “tepmek” (TKM), tibre- “deprenmek” (A, s. 183) ~ depre- “çabalamak” (TKM).

c>ç değişmesi: Birkaç örneğin iç ve son seslerinde görülmektedir. Çağatay Türkçesinde, fiilden nesne ve soyut isimler yapan -çuğ eki (Ekin tonsuz veya düzgeniş ünlülü şekilleri bulunmaktadır.), Türkmen Türkçesinde -çAk şekliyle yer almasından kaynaklanmaktadır: bulğancuğluk “karışıklık, keşmekeşlik” (A, s. 157) ~ bulançaklık “bulanıklık” (TKM), қорcal- “büyümek” (A, s. 339) ~ goçal- “büyümek” (TKM), tinc “dinç” (A, s.197) ~ dınç “dinlenme zamanı; durgun; rahat” (TKM).

d>t değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: yağdu “aydınlık, parlaklık, ışık” (FK, s. 1315) ~ yağtı “ışık, parlaklık, şule” (TKM).

g>k değişmesi: Birkaç örneğin ön ve iç seslerinde görülmektedir: bügre- “bükülmek” (A, s. 153) ~ bükül- “bükülmek” (TKM), çağır “şarap” (KT, s. 105) ~ çakır “şarap” (TKM), külgü “gülüş” (LT: 58) ~ gülki “gülüş” (TKM).

ğ>k değişmesi: Yaygın görülen ses değişmesidir. Sözcüklerin iç ve son seslerinde görülmektedir. Bu ses değişmesi, fiilden isim yapan -(i)ğ/-(i)g/-(u)ğ/-(ü)g (ÇT)> -Ik (TKM) eklerinde, isimden isim yapan +lığ/+lig/+luğ/+lüg (ÇT)> +Iık/+IUk (TKM) ve aitlik, yer bildiren sıfatlar yapan +ğı/+kı/+ki (ÇT)> +kI/+kU (TKM) eklerinde de gerçekleşmektedir. Çağatay Türkçesinde tonlunun eklerde sözcük sonuna gelmesi durumu vardır. Bu durum, ek getirilmesinden kaynaklı veya sözcükten sonra ünlüyle başlayan sözcükten kaynaklı olarak tonlulaşmaya neden olduğu düşünülebilir: “Besā ki oğrılığ itkey tavāf vaqtıda hac” (FV, s. 94) veya “... ol қақ балығ irdi” (R, s. 128):

balığ “balık” (R, s. 51) ~ balık “balık” (TKM), bulğançağlığ “karışıklık” (R, s. 113) ~ bulançaklık “bulanıklık” (TKM), bulğancuğluk “karışıklık” (A, s. 157) ~ bulançaklık “bulanıklık” (TKM), қазуғ “kazık” (R, s. 346) ~ gazık “kazık” (TKM), қуруғ “kuyruk” (BV, s. 777) ~ guyrık “kuyruk” (TKM), ocağ “ocak” (BV, s. 820) ~ ocak “ocak, yemek pişirilen gereç; merkez, herhangi bir şeyin esas yeri” (TKM), oğ/uğ “çadırın çatısı” (FK, s. 1145) ~ uk “çadırların çatısında kullanılan parça” (TKM), oğrılığ “hırsızlık” (FK, s. 1145) ~ oğrılık “hırsızlık” (TKM), oğulluğ “evlatlık” (LM, s. 596) ~ oğullık “oğul niteliğinde olan; üvey oğul” (TKM), ortağ “ortak” (FK, s. 1150) ~ ortak “orta noktada olan” (TKM), oyunçılığ “oyunculuk; (mec.) şaklabanlık” (LT, 74) ~ oyunçılık “oyunculuk” (TKM), saқаğ “çene ile gerdan arası” (BV, s. 844) ~ sakak “sakak; şapkaların kafada durması için çenenin altına geçirilen ipi” (TKM), savuğ “soğuk; soğuk hava” (BV, s. 847) ~ sovuk “soğuk; sert hava” (TKM), savuğluğ “soğukluk” (R, s. 587) ~ sovukluk “soğukluk; (mec.) pervasızlık” (TKM), savuğluk “soğukluk” (R, s. 588) ~ sovukluk “soğukluk; (mec.)

pervasızlık” (TKM), sınığ “kırık; yarık” (FK, s. 1214) ~ sınık “kırık” (TKM), sırgı “sırik” (FK, s. 1214) ~ sırik “sırik; çadır yapımında kullanılan araç” (TKM), songı “sondaki” (FK, s. 1221) ~ soñkı “sonuncu” (TKM), songı “sondaki” (R, s. 609) ~ soñkı “sonuncu” (TKM), susuzlğ “susuzluk” (R, s. 616) ~ suvsuzluk “susuzluk” (TKM), şırdag “eyerin altına konulan kumaş; pembeli ve ak renkli uzun kollu kaftan” (A, s. 303) ~ şırdak “üstü bir tür kumaş ile dikilmiş şapka” (TKM), tarağ “tarak; toprak işlerinde toprağın taşını ayıklamak için kullanılan ucu tarak şeklinde olan alet” (A, s. 167) ~ darak “saç tarağı; yün ayırmak için kullanılan araç” (TKM), tavuğ “tavuk” (LT, 84) ~ tovuk “tavuk” (TKM), tayağ “baston; vurmak için kullanılan sopa” (İD, s. 895) ~ tayak “baston; sopa, korunmak için kullanılan çubuk” (TKM), tayağla- “sopalamak” (Si, 191), ~ tayakla- “değnek ile vurmak” (TKM), tırnağ “tırnak; parmak” (R, s. 674) ~ dırnak “tırnak; yazım işaretlerinde tırnak işareti” (TKM), tilbeliğ “delilik” (FK, s. 1275) ~ telbelik “delilik” (TKM), tofrağ “toprak; yer; (mec.) ölüm” (R, s. 681) ~ toprak “toprak; (mec.) yer, yurt” (TKM), toprağ “toprak” (FK, s. 1282) ~ toprak “toprak; (mec.) yer, yurt” (TKM), toynağ “tırnak” (BV, s. 890) ~ toynak “toynak; (mec.) ayak” (TKM), tumşag “sivri uç; zirve; dudak; burun; dargınlık” (FK, s. 1285) ~ tumşuk “hayvanların sivrilerek gelen ağız bölümü; gaga” (TKM), tumşag “sivri uç; zirve; dudak; burun; dargınlık” (FK, s. 1285) ~ tumşuk “hayvanların sivrilerek gelen ağız bölümü; gaga” (TKM), tumşuğ “zirve; sivri uç; gaga, kuşun burnu” (A, s. 221) ~ tumşuk “hayvanların sivrilerek gelen ağız bölümü; gaga” (TKM), tunağ “tırnak” (FK, s. 1285) ~ toynak “toynak; (mec.) ayak” (TKM), tuvağ “tırnak” (A, s. 224) ~ toynak “toynak; (mec.) ayak” (TKM), tuyağ “tırnak” (KF, 1289) ~ toynak “toynak; (mec.) ayak” (TKM), tuynağ “tırnak” (FK, s. 1289) ~ toynak “toynak; (mec.) ayak” (TKM), uçuğ “uçuk; sara hastalığı” (FK, s. 1295) ~ uçuk “dudakta çıkan kabarcık, uçuk” (TKM), uşşag “çocuk” (R, s. 702) ~ uşak “ufak, küçük” (TKM), uşşag “kırıntı, döküntü, ufak” (FK, s. 1298) ~ uşak “ufak, küçük” (TKM), yafrağ “yaprak” (R, s. 725) ~ yaprak “yaprak; kızların önlere taktığı yaprağa benzeyen takı, broş” (TKM), yağlığ “bez parçası” (İD, s. 943) ~ yağlık “başta takılan dört köşeli kumaş, eşarp” (TKM), yağşılığ “güzellik; iyilik” (BV, s. 905) ~ yağşılık “iyilik” (TKM), yalğuzluğ “yalnızlık” (FK, s. 1318) ~ yalnızlık “yalnızlık” (TKM), yamanlığ “kötülük” (İD, s. 946) ~ yamanlık “fenalık” (TKM), yangağ “yanak” (A, s. 404) ~ yañak “yanak” (TKM), yangağ “yanak” (A, s. 404) ~ yañak “yanak” (TKM), yarlığ “ferman” (BV, s.908) ~ yarlık “kişinin bilgilerinin yazılı olduğu kağıt; Moğol döneminde ferman” (TKM), yatağ “yatak” (LM, s. 662) ~ yatak “yatak” (TKM), yazuğ “kabahat” (BV, s. 911) ~ yazık “kabahat” (TKM), yıkuğ “yıkık” (FK, s. 1328) ~ yıkık “yıkık” (TKM), yırağ “uzak”

(FK, s. 1329) ~ yırak “uzak” (TKM), yırtuğ “yırtık” (FK, s. 1329) ~ yırtık “yırtık” (TKM), yokluğ “yokluk” (BV, s. 915) ~ yokluk “yokluk” (TKM), yoldaşlıg “yoldaşlık; dostluk” (LT, 119) ~ yoldaşlık “dostluk; yoldaşlık” (TKM), yumruğ “yumruk” (Sİ, s. 77) ~ yumruk “yumruk” (TKM), yumşağ “yumuşak; uysal” (R, s. 750) ~ yumşak “yumuşak” (TKM), yumurtka “yumurta” (R, s. 750) ~ yumurtga “yumurta” (TKM).

l>t değişmesi: Bir örneğin son sesinde görülmektedir. Eski Türkçede kay- fiili “meyletmek, yönelmek” anlamında bulunmaktadır. Burada kay-a-l- biçiminde edilgenlik veya bilinmezlik eki almıştır (Eckmann, 2017, s. 60). Türkmen Türkçesinde bu morfoloji gay-(ı)-t- biçiminde ettirgenlik (faktitif) ekinin kullanılmasıyla yapılmıştır ancak anlamca edilgenlik ifade etmektedir (Ergin, 2004, s. 211): kayal- “dönmek” (A, s. 328) ~ gayt- “dönmek, geri gelmek; yukarıdan aşağı devrilmek, düşmek” (TKM).

v>k değişmesi: Bir örneğin iç sesinde görülmektedir: çevürtke “çekirge” (R, s. 142) ~ çekirtge “çekirge” (TKM). Çağatay Türkçesi metinlerinde, çevürtke sözcüğündeki v sesi ile y sesinin nöbetleştiği örnekleri bulunmaktadır.

z>s değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: kızgın- “kıskanmak” (BV, s. 765) ~ gısgan- “kıskanmak” (TKM).

z>ş değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: kuzak “kuşak” (İD, s. 698) ~ guşak “kuşak” (TKM), yitküz- “yetiştirmek, ulaştırmak” (FK, s. 1333) ~ yetiş- “yetişmek, olgunlaşmak; ulaşmak” (TKM).

Tonlu Ünsüzler Arası Ses Değişmesi

d>l değişmesi: İsimle ilgili hareketi ifade etmek kullanılan isimden fiil yapım ekinde (+da> +la) görülmektedir. Köktürkçede bu isimden fiil yapan ek +lA biçiminde bulunuyordu (Tekin, 2016, s. 85). Türkmen Türkçesinde bu ses unsuru korunmuştur: yolda- “yollamak” (A, s. 418) ~ yolla- “yollamak, göndermek” (TKM).

d>y değişmesi: İç seste görülen değişmedir: idi “sahip, efendi” (İD, s. 613) ~ eye “efendi, sahip” (TKM), södre-/südre- “sürümek” (KT, s. 164) ~ süyre- “sürümek” (TKM), südre- “sürümek” (İD, s. 859) ~ süyre- “sürümek, bir şeyi sürüklemek” (TKM).

g>v değişmesi: İç ve son seslerde görülmektedir: éger- “dönmek, döndürmek” (LM, s. 498) ~ övür- “döndürmek, çevirmek; durumu değiştirmek” (TKM), kögüs “göğüs” (Sİ s. 77) ~ gövüs “göğüs; emcek” (TKM), kögsük “göğüs”

(A, s. 368) ~ gövüs “göğüs; emcek” (TKM), ög- “övmek” (A, s. 110) ~ öv- “övmek” (TKM), ögey “üvey” (R, s. 538) ~ övey “üvey” (TKM), ögüt “öğüt” (BV, s. 824) ~ övüt “öğüt” (TKM), örge- “öğrenmek; alışmak” (R, s. 540) ~ övren- “öğrenmek” (TKM), tög- “dövmek” (A, s. 217) ~ döv- “dövmek; ufalamak” (TKM), tüg- “bağlamak” (İD, s. 919) ~ düv- “bir şeyi kumaşın içine koyup bağlamak; ip gibi nesnelere için bağlamak; meyve vermek” (TKM), tügme “dügme” (BV, s. 893) ~ düvme “dügme” (TKM), tügün “dügüm” (BV, s. 893) ~ düvün “dügüm” (TKM), yögür- “koşmak” (BV, s. 916) ~ yüvür- “koşmak” (TKM), yügür- “koşmak” (LM, s. 668) ~ yüvür- “koşmak, koşarak dolaşmak” (TKM).

g>y değişmesi: Birkaç örnekte, sözcüğün iç ve son seslerinde görülmektedir: degin “değin, kadar (edat)” (FK, s. 857) ~ deyin “dek, kadar, değin (edat)” (TKM), ige “sahip” (KT, s. 122) ~ eye “sahip, efendi” (TKM), iger “eyer, binek hayvanlarının sırtına konulan ve oturmaya yarayan nesne” (R, s. 284) ~ eyer “eyer, üstünde oturmak için kullanılan nesne” (TKM), tüg “tüy” (A, s. 216) ~ tüy “tüy, insanın ve bazı hayvanların vücudunda bulunan kıl; saç” (TKM).

ğ>ñ değişmesi: İç seste görülmektedir: üzengü “üzengi” (FK, s. 1304) ~ üzeñni “üzengi, binek hayvanlara binmeye yarayan araç” (TKM), yalañaç “çiplak, yalın” (LM, s. 658) ~ yalañaç “yalın, çıplak” (TKM), yalguz “yalnız, yanında kimse olmadan” (R, s. 729) ~ yalñız “yalnız, tek” (TKM).

ğ>v değişmesi: İç ve son seslerde görülmektedir: ağu “ağı” (BV, s. 635) ~ avı “ağı; (mec.) şiddetli ağrı” (TKM), aldağ “hile” (FK, s. 749) ~ aldav “aldatma, yalan söyleme” (TKM), oğlak “oğlak” (R, s. 525) ~ ovlak “oğlak” (TKM), satıg “veriş, satış” (NM, s. 238) ~ satuv “bir ürünün satışa çıkması” (TKM), satıg alık “satıcı” (A, s. 28) ~ aluv satuv “alım satım, alışveriş” (TKM).

ğ>z değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: toğ “toz” (A, s. 213) ~ toz “toz” (TKM).

l>r değişmesi: İç seste görülmektedir: dügülde- “yüreği çarpmak” (İD, s. 529) ~ dügürde- “tıkırdamak” (TKM), kırçılde- “gıcırdatmak” (BV, s. 746) ~ gıcırda- “gıcırdatmak” (TKM), talbın- “telaşlanmak; çalışmak” (İD, s. 886) ~ tarpılde- “tepinmek” (TKM), talpın- “çırpınma; telaşlanmak; uğraşmak” (Sİ, s. 73; LM, s. 633) ~ tarpılde- “tepinmek” (TKM).

m>n değişmesi: İç seste görülmektedir. Çağatay Türkçesinde seyrek olarak sözcük içinde n ile m seslerinin nöbetleştiği görülmektedir. Bu nöbetleşme sonucu ses değişmesi görülmektedir: imdi “şimdi” (BV, s. 742) ~ indi “şimdi” (TKM),

ormaş- (ormaş-<orun/m+a-ş) “yerleşmek” (FK, s. 1150) ~ ornaş “yer almak, yerleşmek” (TKM).

r>l değişmesi: Seyrek olarak iç seste görülmektedir: esrü “çok, aşırı” (A, s. 17) ~ esli “hayli, epey, çok” (TKM).

v>b değişmesi: Bir örnekte, ön seste görülmektedir. Çağatay Türkçesinde var-filinde b ve v sesleri bir örnekte nöbetleşme sonucu ortaya çıkmıştır. Bu filin Eski Türkçedeki aslı bar- biçimindedir: var- “ulaşmak, erişmek” (R, s. 713) ~ bar- “varmak, ulaşmak” (TKM).

v>y değişmesi: Sözcük içinde ve sonunda yuvarlaklaşma ile birlikte görülmektedir: evli “daha uygun, layık; iyi” (İD, 541) ~ öyli/öyli “evli, nikahlı” (TKM), ev “ev” (LM, s. 507) ~ öy “ev” (TKM), iv “ev” (İD, s. 632) ~ öy “ev” (TKM), siv- “sevmek” (BV, s. 856) ~ söy- “sevmek” (TKM), sivdür- “sevdirmek” (FK, s. 1220) ~ söydür- “sevdirmek” (TKM), siviñç “sevinç” (BV, s. 856) ~ söyüñç “sevinç” (TKM), sivüglüg “sevgili, sevilen” (R, s. 608) ~ söygüli “sevgili” (TKM), sivük “sevgi” (A, s. 290) ~ söygi “sevgi” (TKM), tëve “deve” (LM, 640) ~ düye “deve” (TKM), tive “deve” (ME, s. 58) ~ düye “deve” (TKM), tivi “deve” (FK, s. 1279) ~ düye “deve” (TKM).

Tonsuz Ünsüzler Arası Ses Değişmesi

f>p değişmesi: Bazı sözcüklerin iç sesinde görülmektedir. Türkmen Türkçesinde, dışarıdan giren sözcüklerde f sesinin p sesine değişme olmuştur. Yaprak ve toprak anlamlarındaki sözcükler için Çağatay Türkçesinde, f ve p seslerinin nöbetleştiği görülmektedir. Esasında sözcüğün eski şekilleri b/p sesleriyle bulunmaktadır. Örneğin yaprak sözcüğünün Eski Uygur Türkçesindeki şekli yalbırğak/yapırğak’tır (Caferoğlu, 2015, s. 285). Türkmen Türkçesinde bu p’li biçimi korunmuştur: tofrağ “toprak; yer, yeryüzü, dünyanın yüzeyini kaplayan katı madde; (mec.) ölüm (BV, s. 888) ~ toprak “toprak; (mec.) yer, yurt” (TKM), tofrağ “toprak; yer, yeryüzü, dünyanın yüzeyini kaplayan katı madde; (mec.) ölüm (BV, s. 889) ~ toprak “toprak; (mec.) yer, yurt” (TKM), yafrağ “yaprak, bitki yaprağı” (BV, s. 904) ~ yaprak “yaprak; kızların önlerine taktığı yaprağa benzeyen takı, broş” (TKM), yafrağ “yaprak, bitki yaprağı” (BV, s. 904) ~ yaprak “yaprak; kızların önlerine taktığı yaprağa benzeyen takı, broş” (TKM).

h>k değişmesi: İç ve son seste gerçekleşmektedir. İsim köklerin sonunda görülmektedir: çoḥ “çok” (FK, s. 850) ~ çok “çok, çokluk” (TKM), saḥla-

“saklamak” (FK, s. 1195) ~ sakla- “elinde tutmak; saklamak; durdurmak, bekletmek; bir canlıya bakmak” (TKM).

ķ>h değişmesi: Bazı sözcüklerin ön ve iç sesinde görölmektedir: kaçan “ne zaman; nasıl” (BV, s. 751) ~ haçan “ne zaman” (TKM), kaçanı “hani” (R, s. 333) ~ hanı “hani” (TKM), kaçısı “nereye; hangi” (BV, s. 759) ~ haysı “hangi” (TKM), talkan “kavrulmuş buğdaydan yapılan yemek” (A, s. 173) ~ talhan “helvaya benzer yemek” (TKM).

ķ>t değişmesi: Esasında -ķ (ÇT) eki, fiile kuvvetlendirici anlam yüklemeye görevinde bir ektir ancak örneğimizde ettirgenlik anlamı taşımaktadır (Eckmann, 2017, s. 60): oynak- “oynatmak” (BV, s. 823) ~ oynat- “oynatmak” (TKM).

s>ç değişmesi: Bir sözcüğün ön sesinde görölmektedir: sız- “çizmek; yazmak; nakşetmek” (A, s. 285) ~ çız- “çizmek; resmetmek; (mec.) yaralamak” (TKM). Eski Türkçede bu sözcük çız- biçimindeydi ancak Çağatay Türkçesindeki bu sözcükte ç>s değişmesi olmuştur (Caferoğlu, 2015, s. 60). Türkmen Türkçesinde bu ses unsuru korunmuştur.

s>ş değişmesi: Çağatay Türkçesindeki s ve ş seslerinin, sözcüğün son sesinde, nadir olarak nöbetleştiği görölmektedir. Bu nöbetleşme Türkmen Türkçesinin standart dilinde bulunmamaktadır: künes “güneş” (A, s. 419; R, s. 419) ~ güneş “Güneş ışığı; güneş ışığının düştüğü taraf” (TKM).

ş>ç değişmesi: Seyrek olarak sözcüklerin iç ve son sesinde görölmektedir: çeküş “çekiç” (A, s. 234) ~ çekiç “çekiç” (TKM), şiş “şiş” (FK, s. 1244) ~ çiş “şiş; şiş yapılmış kebab; örgü örerken kullanılan araç” (TKM).

Süreksiz Ünsüzlerin Sürekli Ünsüzlere Değişmesi (Süreklileşme)

b>v değişmesi: Bir örnekte, sözcüğün içinde görölmektedir: kıobğa “kova” (A, s.334) ~ gova “kova” (TKM).

d>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

g>v değişmesi: Daha önce verilmiştir.

g>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

ğ>v değişmesi: Daha önce verilmiştir.

k>m değişmesi: Son seste görölmektedir: igrık “suyun döne döne akması, girdap” (A, s. 66) ~ egrim “girdap” (TKM).

k>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

ķ>h değişmesi: Daha önce verilmiştir.

k>v değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: köküs “gögüs” (İD, s. 684) ~ gövüs “gögüs, döş; meme, emcek” (TKM).

p>f değişmesi: Göçüşme görülen sözcükte gerçekleşmektedir: püle- “üfürmek” (A, s. 158) ~ üfle- “üflemek, ağızdan hava çıkarmak” (TKM).

p>m değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: çopçuk “Serçe” (R, s. 146) ~ çımçık “serçe” (TKM).

t>l değişmesi: Daha önce verilmiştir.

t>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

t>z değişmesi: Daha önce verilmiştir.

Sürekli Ünsüzlerin Süreksiz Ünsüzlere Değişmesi

f>p değişmesi: Daha önce verilmiştir.

h>g değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir. dahı sözcüğündeki h sesi, sıklıkla h ve ğ sesleri ile nöbetleşmiştir: dahı “da/de, dahi (bağlaç)” (R, s. 150) ~ dağı “dahi, dahi anlamında kullanılan bağlaç” (TKM).

h>k değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir. ahmak sözcüğündeki h sesinin, k sesi ile nöbetleştiği örnekleri vardır: ahmak “pek akılsız, ahmak, şaşkın” (İD, s. 430) ~ akmak “akılsız, ahmak” (TKM).

h>g değişmesi: Daha önce verilmiştir.

h>k değişmesi: Daha önce verilmiştir.

l>t değişmesi: Daha önce verilmiştir.

m>b değişmesi: Seyrek olarak ön seste görülmektedir: monguz “boynuz” (A, s. 386) ~ buynuz “boynuz” (TKM), muz “buz” (BV, s. 802) ~ buz “buz, donmuş su” (TKM).

m>p değişmesi: Bir örnekte, ön seste görülmektedir: müşük/möşük “kedi” (LT, 150) ~ pişik “kedi” (TKM).

ş>ç değişmesi: Daha önce verilmiştir.

v>k değişmesi: Daha önce verilmiştir.

y>g değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: eyrüm “askerlerin dönerek hücum etmesi” (A, s. 41) ~ egrem “eğri, dönme” (TKM).

y>k değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: çiyürtke “çekirge” (A, s. 245) ~ çekirtge “çekirge” (TKM).

Akıcılaşıma

Akıcılaşıma, patlayıcı özellik gösteren bir ünsüzün l, m, n, r, y ünsüzüne dönüşmesine denilmektedir (Vural ve Böler, 2011, s. 74).

c>n değişmesi: Bir örnekte sözcüğün sonunda görülmektedir: ikec “iken; -dan/-den” (A, s. 70) ~ eken “imiş anlamında bir edat” (TKM).

d>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

g>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

k>m değişmesi: Daha önce verilmiştir.

k>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

p>m değişmesi: Daha önce verilmiştir.

t>l değişmesi: Daha önce verilmiştir.

t>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

Sızıcılaşıma

Süreksiz/patlayıcı ünsüzlerin yerini sürekli/sızıcı ünsüzlere bırakması durumudur (Banguoğlu, 2015, s. 50).

b>v değişmesi: Daha önce verilmiştir.

g>v değişmesi: Daha önce verilmiştir.

ğ>v değişmesi: Daha önce verilmiştir.

k>v değişmesi: Daha önce verilmiştir.

ķ>h değişmesi: Daha önce verilmiştir.

p>f değişmesi: Daha önce verilmiştir.

Akıcı-Sızıcı Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

Akıcı ünsüzler ile sızıcı ünsüzler arasındaki değişmelerdir (Vural ve Böler, 2011, s. 73).

ş>y değişmesi: Bir örnekte, iç seste görülmektedir: tuşuq “tuyuk gibi bir şiir türü” (A, s. 211) ~ tuyug “tuyuk, Türklere ait bir şiir türü” (TKM).

v>y değişmesi: Daha önce verilmiştir.

Patlayıcılaşma

Sızıcı ünsüzlerin patlayıcı ünsüzlere değişmesidir. v, f, z, s, j, ş, ğ, g, h > b, p, c, ç, d, t, g, k (Vural ve Böler, 2011, s. 73).

f>p değişmesi: Daha önce verilmiştir.

h>g değişmesi: Daha önce verilmiştir.

h>k değişmesi: Daha önce verilmiştir.

h>g değişmesi: Daha önce verilmiştir.

h>k değişmesi: Daha önce verilmiştir.

l>t değişmesi: Daha önce verilmiştir.

s>ç değişmesi: Daha önce verilmiştir.

ş>ç değişmesi: Daha önce verilmiştir.

v>k değişmesi: Daha önce verilmiştir.

Ünsüz Türemesi

b, g, h, k, l, n, r, t, v, y ünsüzlerinde görülmektedir. Akıcı, patlayıcı ünsüzlerde sızıcı ünsüzlere göre daha fazla görülmektedir. Ayrıca türeme, tonlu ünsüzlerde daha yaygındır.

b ünsüzünün türemesi: Sözcüğün önünde görülmektedir: ile “ile bağlacı” (FK, s. 975) ~ bile “ile” (TKM), ilen “ile, birlikte” (FK, s. 976) ~ bilen “ile” (TKM), ögür- “yüksek sesle ağlamak” (A, s. 111) / ökü- “yürekten ağlamak” (R, s. 538) ~ böğür- “şiddetle ses çıkarmak; (mec.) ağlamak” (TKM).

g ünsüzünün türemesi: Sözcüğün içinde görülmektedir: sadak “ok kabu, okluk, sadak” (BV, s. 842) ~ sagdak “sadak okların koyulduğu kap” (TKM), sakal “sakal” (R, s. 579) ~ sakgal “sakal” (TKM).

h ünsüzünün türemesi: Sözcüğün önünde görülmektedir: inçü “inci” (BV, s. 743) ~ hüncü “inci” (TKM), üncü “inci” (A, s. 120) ~ hüncü “inci” (TKM).

n ünsüzünün türemesi: Son seste görülmektedir: koyı “koyun” (A, s. 347) ~ goyun “koyun” (TKM). Köktürkçede bu sözcük *koñ* biçiminde bulunuyordu (Tekin, 2016, s. 304). Eski Uygur Türkçesinde n ~ y değişmesi mevcut olduğunda bu ses daha sonraki dönemlerde yn yapısını ortaya çıkarmış olmalıdır.

y ünsüzünün türemesi: Yaygın görülen bir ses olayıdır. Türkmen Türkçesinin bir ses özelliği olarak asli uzunlukların bulunduğu ı, i, u, ü seslerinde ıy, iy, uy, üy biçiminde diftonglaşma görülür. Bu nedenle sözcük içinde (süt > süyt) ve sonunda (ti- > tiy-) ortaya çıkan y türemesi vardır. Ayrıca bazı sözcüklerin önünde görülmektedir: çür- “çürümek, yok olmak” (BV, s. 682) ~ çüyre- “çürümek, bozulmak” (TKM), çürü- “çürümek” (R, s. 147) ~ çüyre- “çürümek, bozulmak” (TKM), çürük “çürük” (R, s. 148) ~ çüyruk “çürük” (TKM), dil- “denmek, söylenmek” (R, s. 166) ~ diyil- “söylenmek” (TKM), dün “gece” (BV, s. 893) ~ düyn “dün” (TKM), etikrek “daha keskin” (LM, s. 506) ~ yitiräk “daha keskin; daha güçlü” (TKM), hür- “üfleme; ürümek, havlamak (köpek)” (LM, s. 534) ~ üyr- “ürmek, havlamak; bağırma” (TKM), ılan “yılan” (FK, s. 962) ~ yılan “yılan” ~ yılan “yılan” (TKM), ıldam “hareketli” (A, s. 73) ~ yıldam “canlı” (TKM), ıldırım “yıldırım” (R, s. 274) ~ yıldırım “yıldırım” (TKM), ılgı “yılık” (A, s. 72) ~ yılık “at sürüsü” (TKM), ılığ “ılık; kızgın” (İD, s. 606) ~ yılı “ılık” (TKM), ılt- “ıltmak” (A, s. 76) ~ yılt- “ıltmak” (TKM), ıllık “yıllık” (Sİ, s. 63) ~ yıllık “yıllık” (TKM), ırak “uzak” (FK, s. 962) ~ yırak “uzak” (TKM), ırçay- “sırıtmak” (FK, s. 962) ~ yırşar- “sırıtmak” (TKM), ırçayt- “güldürmek” (FK, s. 962) ~ yırşart- “güldürmek” (TKM), irgen- “nefret etmek” (FK, s. 983) ~ yigren- “iğrenmek” (TKM), küç “güç, zor; kuvvet; iş, meşguliyet” (R, s. 416) ~ güyç “güç, kuvvet; güç, zor” (TKM), küz “güz, sonbahar” (MS, s. 512) ~ güyz “sonbahar, güz” (TKM), oğar “yüksek, yüce” (A, s. 109) ~ yokarı “yukarı; çok; kıymetli; güçlü; yardımcı fiil” (TKM), süt “süt; anne sütü” (R, s. 620) ~ süyt “süt” (TKM), ti- “demek” (BV, s. 884) ~ diy- “demek” (TKM), tos/tös “yaratılış” (A, s. 210) ~ tüys “görünüş” (TKM), tunağ “tırnak” (FK, s. 1285) ~ toynak “toynak; (mec.) ayak” (TKM), turla- “dolaştırmak” (A, s. 205) ~ düyrle- “dürmek; (mec.) çok yemek yemek” (TKM), түb “dip” (İD, s. 919) ~ düyp “dip; öz, cevher” (TKM), түkür- “tükürmek” (FK, s. 1289) ~ tüykür- “tükürmek; nazar değmesin diye yapılan hareket” (TKM), tün “gece” (R, s. 691) ~ düyn “dün” (TKM), түş “düş” (A, s. 212) ~ düyş “düş” (TKM), ün “ses, şöhret” (BV, s. 898) ~ üyn “ses, ün” (TKM), ür- “ürmek” (FK, s. 1302) ~ üyr- “ürmek; bağırma”

(TKM), üz “yüz” (A, s. 105) ~ yüz “yüz sayısı” (TKM), üz- “yüzmek, yıkanmak” (A, s. 106) ~ yüz- “yüzmek, suyun üstünde gitmek” (TKM), üzük “yüzük; mühür” (BV, s. 899) ~ yüzük “yüzük, parmağa takılan halka” (TKM).

Ünsüz Düşmesi

ç, d, g, ğ, h, k, k, l, n, r, s, ş, y ünsüzlerinde görülmektedir. Patlayıcı ünsüzlerin düşmesi, diğer ünsüzlere göre daha yaygındır. Hem tonlu hem de tonsuz ünsüzlerde gerçekleşmektedir.

ç ünsüzünün düşmesi: Sözcük içinde görülmektedir: kıçgır- “çağırarak, haykırmak” (A, s. 33) ~ gıgır- “şiddetli ses çıkarmak” (TKM), kıçkır- “bağırarak; kızmak” (R, s. 352) ~ gıgır- “şiddetli ses çıkarmak” (TKM), kıçkırış- “bağırarak” (FK, s. 1026) ~ gıgırış- “bağırarak” (TKM), körçek/kürçek “gemi küreği” (A, s. 367) ~ kürek “kürek” (TKM).

d ünsüzünün düşmesi: Bu ses düşmesi, isme gelen ekten kaynaklı olarak sözcük içinde görülmektedir. İsimden fiil yapan +dA ekinin Türkmen Türkçesindeki yaygın fonksiyonu, yansıma sözcüklerden fiiller türetmesidir (Kara, 2015, s. 87-88). Türkmen Türkçesinde yansıma olmayan sözcükler için işlek olan +A eki kullanılmaktadır: yandaş- “yaklaşmak, yanaşmak” (BV, s. 907) ~ yanaş- “yanaşmak” (TKM), yandaştır- “yaklaştırmak, yanaştırmak, yakında bulundurmak” (FK, s. 1319) ~ yanaştır- “yanaştırmak” (TKM).

g ünsüzünün düşmesi: Sözcüğün içinde ve sonunda yaygın görülmektedir. Sıfat-fiil ekindeki (-ğan/-gen) -g (-ğ) ünsüzünün düşmesiyle, fiilden isim yapan -ig/-üg (-ığ/-uğ) eklerindeki ünsüzün düşmesiyle, isimden sıfat yapan +lig/+lüg (+lığ/+luğ) ekindeki g (ğ) sesinin düşmesiyle ve arkaik olan imge-/emge- fiilindeki g sesinin zaman içinde düşmesiyle ortaya çıkmaktadır: bizelgen “bezelenen, müzeyyen olan” (A, s. 141) ~ bezelen “bezelenen” (TKM), ilgeri “ileri” (R, s. 292) ~ ileri “ön taraf, ön” (TKM), ilig “el” (KT, s. 123) ~ el “el” (TKM), imgekle- “emeklemek” (FK, s. 978) ~ emekle- “emeklemek” (TKM), sürüg “pek çok, kalabalık; hayvan topluluğu” (R, s. 619) ~ süri “sürü” (TKM), tirig “diri” (A, s. 185) ~ diri “diri” (TKM), tirigle- “canlanmak” (İD, s. 910) ~ direl- “canlanmak” (TKM), tiriglik “dirilik; hayat; hayatta olma” (R, s. 680) ~ dirilik “dirilik” (TKM), tügöl “değil” (A, s. 217) ~ däl “değil” (TKM), türlüg “çeşitli; çeşit” (R, s. 692) ~ dürli “ayrı; çeşitli, türlü” (TKM).

ğ ünsüzünün düşmesi: Yaygın olarak sözcüğün içinde ve sonunda görülmektedir. g sesinin düşmesine benzerdir. İsimden sıfat yapan +lığ/+luğ

(+lig/+lüg) ekinde, -ğan (-gen) sıfat-fiil ekindeki -ğ ünsüzünün düşmesinde meydana gelmektedir. Ses düşmesinin neden olduğu durumlardan bir diğeri de Çağatay Türkçesinde ettirgen fiiller yapan -ğuz/-güz <-gur/-gür/-kur/-kür (EUT), -gUr (OT) eki ile yine Orhun Türkçesi döneminden itibaren gördüğümüz ettirgenlik eki olan -(I)z/-(U)z ekinin benzeşmesi yoluyla ortaya çıkmasıdır: tur-ğuz- (ÇT) ~ duruz- (TKM). Zira tur- sözcüğünün Orhun Türkçesindeki ettirgen kullanımı tur-gur-, Eski Uygur Türkçesindeki kullanımı tur-gür- olarak görülmektedir (Tekin, 2016: 311, Eraslan, 2012: 110). Çeşitli ses olayları sonucunda ğ ünsüzünün düştüğü sözcükler: sapağ (ÇT) ~ sap (TKM), oyğan- (ÇT) ~ oyan- (TKM). Ses düşmesini gördüğümüz örnekler şu şekildedir: atalığ/atağlıg “yavuklu, sözlü” (A, s. 8) ~ adaglı “sözlü” (TKM), ayıg “ayı” (A, s. 40) ~ ayı “ayı” (TKM), bargan “varan” (A, s. 127) ~ baran “varan” (TKM), bolğan- “bulanmak” (BV, s. 667) ~ bulan- “bulanmak, bulanık olmak” (TKM), boyğalğan “boyanan” (A, s. 158) ~ boyalan “boyanan” (TKM), bulğan- “bulanmak” (FK, s. 822) ~ bulan- “bulanmak, bulanık olmak” (TKM), bulğancuğluk “karışıklık” (A, s. 157) ~ bulançaklık “bulanıklık” (TKM), bulğançağlıg “karışıklık” (R, s. 113) ~ bulançaklık “bulanıklık” (TKM), ğınangış- “şiddetle ağlamak” (A, s. 310) ~ gınanış- “ağlamak” (TKM), kazğan- “kazanmak” (KT, s. 132) ~ gazan- “kazanmak; elde etmek” (TKM), kırağ “kenar” (FK, s. 1031) ~ gıra “kenar, kıyı; denizin kıyısı, sahil” (TKM), kobğa/koyğa “kova” (A, s.334) ~ gova “kova” (TKM), otluğ “ateşli” (BV, s. 822) ~ otlu “ateşli, yanan” (TKM), oyğan- “uyanmak” (R, s. 537) ~ oyan- “uyanmak” (TKM), oyğat- “uyandırmak” (R, s. 537) ~ oyat-/oyar- “uyandırmak” (TKM), sapağ “sap” (A, s. 272) ~ sap “sap” (TKM), sarğar- “sararmak” (A, s. 273) ~ sarar- “sararmak” (TKM), sarıg “sarı” (R, s. 586) ~ sarı “sarı renk” (TKM), tarıg “darı” (A, s. 167) ~ darı “darı” (TKM), tatlıg “tatlı” (A, s. 162) ~ datlı “tatlı” (TKM), tolğa- “dolamak; dolanmak; bükmek” (BV, s. 889) ~ dola- “dolamak; yuvarlamak” (TKM), tolğan- “dolanmak; etrafını dönmek” (R, s. 683) ~ dolan- “dolanmak” (TKM), tolğaş- “dolaşmak” (A, s. 219) ~ dolaş- “dolaşmak” (TKM), tonluğ “elbiseli; renkli” (İD, s. 913) ~ donlu “giysili” (TKM), toyğar- “doyurmak” (A, s. 226) ~ doyur- “doyurmak” (TKM), turğuz- “durdurmak; durdurup dinletmek; çiftleştirmek” (BV, s. 892) ~ duruz- “durdurmak; yerleştirmek” (TKM), tuzluğ “tuzlu” (FK, s. 1289) ~ duzlu “tuzlu” (TKM), ulğan- “büyüme; pir olmak” (A, s. 115) ~ ulal- “büyüme; yetişme; derecesi artmak” (TKM), uluğ “büyük, ulu” (BV, s. 896) ~ ulı “ulu; yaşı büyük; erdemli” (TKM), uluğ “büyük, ulu” (BV, s. 896) ~ ulı “ulu; yaşı büyük; erdemli” (TKM), utğan- “utanmak” (A, s. 91) ~ utan- “utanmak” (TKM), uyğan- “uyanmak” (İD, s. 927) ~ oyan- “uyanmak” (TKM), uyğat- “uyandırmak” (İD, s. 927) ~ oyat- “uyandırmak” (TKM), yalğan

“yalan, düzmece; boş, nafile” (R, s. 728) ~ yalan “yalan, uydurma” (TKM), yamağ “yama; parça” (FK, s. 1318) ~ yama “yama” (TKM), yamağlıg “yamalı” (FK, s. 1318) ~ yamalı “yamalı, yama yapılmış” (TKM).

ķ ünsüzünün düşmesi: Yaygın olarak sözcüğün içinde ve sonunda görülmektedir. İsimden sıfat yapan +lık/+luğ (+lik/+lük) ekinde, -ķan (-ken) sıfat-fiil ekindeki -ğ ünsüzünün düşmesinde, yön durumu ekindeki ķ sesinin düşmesi (taşķarı ~ daş-arı) sonucunda meydana gelmektedir. Çeşitli ses olayları sonucunda ķ ünsüzünün düştüğü örnekler: kıraķ “kenar; uç; köşe; uzak; sahil; yön” (R, s. 375) ~ gıra “kenar; sahil” (TKM), oķķu- “okumak” (597) ~ oka- “okumak; tahsil görmek” (TKM), otlık “ateşli” (FK, s. 1152) ~ otlu “ateşli” (TKM), otluķ “ateşli” (R, s. 537) ~ otlu “ateşli” (TKM), oyķat- “uyandırmak” (FK, s. 1152) ~ oyat-/oyar- “uyandırmak” (TKM), sarıķ “sarı” (BV, s. 846) ~ sarı “sarı renk” (TKM), sıçķan “fare, sıçan” (FK, s. 1212) ~ sıçan “sıçan, fare” (TKM), taşķarı “dışarı” (BV, s. 877) ~ daşarı “dışarı” (TKM), tavuşķan “tavşan” (A, s. 180) ~ tovşan “tavşan” (TKM), tonluķ “giysili; renkli” (İD, s. 913) ~ donlu “giysili” (TKM), tuzluķ “tuzlu” (İD, s. 918) ~ duzlu “tuzlu” (TKM), uluķ “büyük, ulu” (BV, s. 896) ~ ulı “ulu, büyük, yüce; yaşı büyük; erdemli” (TKM), utķuz- “yenilmek, ütölmek” (A, s. 92) ~ utul- “oyun vb. konularda yenilmek, ütölmek” (TKM), utķuz- “yenilmek, ütölmek kaybetmek ” (A, s. 703) ~ utul- “oyun vb. konularda yenilmek, ütölmek” (TKM), yatķur- “yatırmak, uzatarak uyutmak” (R, s. 735) ~ yatır- “yatırmak, uzatmak; uyutmak” (TKM), yoruńķa “yonca” (FK, s. 1336) ~ yorunca “yonca” (TKM).

k ünsüzünün düşmesi: Sözcüğün içinde ve sonunda görülmektedir. Fiilden isim yapan -(i)k/-(ü)k ekindeki ünsüzün düşmesi (öl-ük ~ öl-i, sür-ük ~ sür-i, tır-ık ~ dir-i vb.), isimden sıfat yapan +lık/+lük (+lık/+luğ) ekindeki ünsüzün düşmesi veya yön durumu ekindeki k sesinin düşmesi (iç-keri ~ içeri) durumlarında ortaya çıkmaktadır. Bazı sıfatların sonundaki k ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşmektedir: inceķ (ÇT) ~ inçe (TKM), kiçik (ÇT) ~ kiçi (TKM), tırık (ÇT) ~ diri (TKM). Çeşitli ses olayları sonucunda k ünsüzünün düştüğü örnekler: egek “iye, törpü” (A, s. 25) ~ ige “iye, törpü” (TKM), içkeri “içeri” (BV, s. 738) ~ içeri “içeri” (TKM), igeķ “demir kesen eğe” (FK, s. 970) ~ ige “eğе” (TKM), inceķ “ince” (A, s. 82) ~ inçe “ince; zarif” (TKM), kiçik “küçük” (İD, s. 672) ~ kiçi “küçük”, (TKM), ölüķ “ölü” (A, s. 114) ~ öli “ölü” (TKM), örk “yokuş, yukarı (dağ yokuşu)” (A, s. 102) ~ ör “dik, yukarı” (TKM), sürük “cemiyet, topluluk; sürü” (A, s. 292) ~ süri “sürü, hayvan sürüsü; topluluk” (TKM), tırık “diri” (A, s. 186) ~ diri “diri” (TKM), türlük “türü, çeşit” (BV, s. 894) ~ dürli “ayrı; çeşitli, türü” (TKM).

l ünsüzünün düşmesi: Eski Türkçenin ses unsurlarını taşıyan bazı fiillerin kökünde bulunan l ünsüzünün düşmesi sonucunda görülmektedir: keltür- “getirmek” (LM, s. 550) ~ getir- “getirmek” (TKM), oltur- “oturmak; tahta çıkmak; durmak; yerleşmek” (R, s. 534) ~ otur- “oturmak; belli bir işte olmak; yardımcı fiil” (TKM).

n ünsüzünün düşmesi: Sözcüğün ortasında, bazı örneklerde görülmektedir. Yükleme hal ekinde gerçekleşmektedir: bizni “bizi” (A, s. 140) ~ bizi “bizi” (TKM), kavğuncı “kovalayan” (A, s. 325) ~ kovguçı “kovucu, kovalayan” (TKM), kılınç “kılıç” (LM, s. 556) ~ gılıç “kılıç” (TKM).

r ünsüzünün düşmesi: Sözcüğün içinde görülmektedir: êrken “acaba” (LM, s. 503) ~ eken “‘miş anlamı veren yardımcı söz, edat” (TKM), êrkin “acaba” (LM, s. 503) ~ eken “‘miş anlamı veren yardımcı söz” (TKM), irken “iken, ki” (ME, s. 12) ~ eken “‘miş, ki anlamları veren edat” (TKM), irkin “acaba, duraksama edatı” (FK, s. 984) ~ eken “‘miş, ki anlamları veren edat” (TKM), kırçıl-da- “gıcırdamak” (BV, s. 746) ~ gıcır-da- “gıcırdamak” (TKM), kırçal- “büyümek” (A, s. 339) ~ goçal- “büyümek” (TKM).

s ünsüzünün düşmesi: Bir örnekte, sözcüğün içinde görülmektedir: köğsük “göğüs” (A, s. 368) ~ gövüs “göğüs, döş; meme, emcek” (TKM).

y ünsüzünün düşmesi: Sözcüğün önünde ve ortasında görülmektedir: eyt- “etmek” (A, s. 40) ~ et- “etmek; yardımcı fiil” (TKM), uyku “uyku” (BV, s. 898) ~ uku “uyku” (TKM), yiber- “göndermek” (R, s. 742) ~ iber- “yollamak” (TKM), yiberil- “gönderilmek; birinci tekil kişinin tevazu ifadesi ile göndermek” (R, s. 742) ~ iberil- “yollanmak” (TKM), yiş- “açılmak” (NM, s. 8) ~ iş- “bağlamak” (TKM), yiş- “açılmak, çözülmek, bağlı bir şeyi açmak” (Sİ, s. 404) ~ iş- “bağlamak, düğüm atmak” (TKM).

Diftonglaşma (İkiz Ünlüleşme)

Diftong, çeşitli ses olayları sonucu iki ünlü sesin yan yana gelmesidir (Ergin, 2004, s. 64). Diftonglar uzun ünlülerin bir türü olarak görülmektedir. Diftonglaşma; ikili ünlüleşme, kayanünlüleşme terimleriyle de adlandırılmaktadır. Türkmen Türkçesinde dar i ve ü ünlüleri yarım ünlü y ile diftonglaşır. Ayrıca tügül (ÇT) ~ däl (TKM) sözcüğünde olduğu gibi ünsüz sesin düşmesi sonucu ikincil uzunluklar ortaya çıkmaktadır. Diftonglaşma görülen örnekler: dün “gece” (BV, s. 893) ~ düyn “dün” (TKM), küç “güç; kuvvet; iş” (R, s. 416) ~ güyç “güç; bir hareketi yapmak için gerekli olan şey; güç” (TKM), hür- “üfleme; ürümek, havlamak (köpek)” (LM,

s. 534) ~ üyr- “ürmek, havlamak; bağırma” (TKM), küz “güz, sonbahar” (BV, s. 779) ~ güyz “sonbahar, güz” (TKM), süt “süt; anne sütü” (R, s. 620) ~ süyt “süt” (TKM), tos/tös “yaratılış” (A, s. 210) ~ tüys “görünüş; oluş” (TKM), turla- “dolaştırmak” (A, s. 205) ~ düyrle- “dürmek; (mec.) çok yemek yemek” (TKM), turlan- “dolaştırılmak” (A, s. 205) ~ düyrlen- “dürülmek” (TKM), tüb “dip” (İD, s. 919) ~ düyp “dip; öz, cevher” (TKM), tügöl “değil” (A, s. 217) ~ däl “değil” (TKM), tün “gece” (R, s. 691) ~ düyn “dün” (TKM), түp “dip” (R, s. 692) ~ düyp “dip; öz, cevher” (TKM), түş “düş; kuşluk” (A, s. 212) ~ düyş “düş” (TKM), ün “ses; şöhret” (FK, s. 1302) ~ üyn “ses, ün; gürültü” (TKM), ür- “ürmek” (FK, s. 1302) ~ üyr- “havlamak; bağırma” (TKM).

Ünsüz İkizleşmesi

İkizleşme ses hadisesi daha çok iki heceli sözcüklerde ve iki ünlü arasında kalan ünsüzlerde görülmektedir (Ergin, 2004, s. 66). Çağatay Türkçesi metinleriyle karşılaştığımız da ünsüzlerinde sözcük ortasında “ñ, r, s” ünsüzlerinin ikizleştiği görülmektedir: çenek “çengel” (BV, s. 679) ~ çenñel “çengel” (TKM), hırıl-da- “hırıldamak” (LM, s. 531) ~ harrıl-da- “hırıldamak” (TKM), ısı- “ısınmak” (R, s. 274) ~ ıssı-la- “ısınmak” (TKM), ısığ “sıcak” (BV, s. 734) ~ ıssı “sıcak” (TKM), igne “iğne” (BV, s. 739) ~ iñne “iğne” (TKM), karı “ihtiyar, yaşlı” (R, s. 336) ~ garrı “yaşlı, ihtiyar” (TKM), ısığ “sıcak; güneşli” (R, s. 274) ~ ıssı “sıcak; sıcak hava” (TKM), üzengü “üzengi” (FK, s. 1304) ~ üzeñni “üzengi” (TKM).

Ünsüz Tekleşmesi

Yan yana bulunan çift ünsüzlerden birinin az çabayla söylenmesine bağlı olarak düşmesidir. Sözcüğün ortasında yer alan “k, k, ş, t” ünsüzleri tekleşmektedir.

ķ ünsüzünün tekleşmesi: yokķarı “yukarı” (LM, s. 667) ~ yokarı “yukarı” (TKM), yukķarı “yukarı” (BV, s. 916) ~ yokarı “yukarı” (TKM).

k ünsüzünün tekleşmesi: ikki “iki” (BV, s. 740) ~ iki “iki” (TKM), sikkiz “sekiz” (FK, s. 1215) ~ sekiz “sekiz” (TKM), sikkizinci “sekizinci” (BV, s. 854) ~ sekizinci “sekizinci” (TKM), tekke “teke, erkek keçi” (LM, s. 638) ~ teke “erkek keçi, teke” (TKM).

ş ünsüzünün tekleşmesi: uşşag “çocuk, küçük çocuk” (R, s. 702) ~ uşak “ufak, küçük” (TKM), uşşag “kıvrıntı, döküntü, ufak” (FK, s. 1298) ~ uşak “ufak, küçük” (TKM).

t ünsüzünün tekleşmesi: ottuz “otuz” (LT, 238) ~ otuz “otuz sayısı” (TKM), tok(k)uz “dokuz” (İD, s. 912) ~ dokuz “dokuz sayısı” (TKM), tokkuzunç “dokuzuncu” (BV, s. 889) ~ dokuzuncu “dokuzuncu” (TKM), yitti “yedi, yedi sayısı” (BV, s. 915) ~ yedi “yedi sayısı” (TKM), yittinçi “yedinci” (BV, s. 915) ~ yedinci “yedinci” (TKM).

İlerleyici Benzeşme

Sözcük içinde önceki sesin sonraki sesi etkileyerek benzer hale getirmesidir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s.155). Çalışmamızda s sesinin ilerleyici benzeşmeye uğradığı görülmektedir: yastuk “yastık” (MS, s. 605) ~ yassık “yastık”(TKM).

Hece Türemesi

Ünlü veya ünsüz seslerin türemesi, bazı durumlarda da ekleşme sonucunda hece türemesi ortaya çıkmaktadır: börk “başlık, börk” (FK, s. 820) ~ börük “başlık” (TKM), çür- “çürümek, yok olmak” (BV, s. 682) ~ çüyre- “çürümek” (TKM), dil- “denmek; istenmek” (R, s. 166) ~ diyil- “söylenmek” (TKM), gönc “sevinç” (A, s. 374) ~ gönenç “sevinç” (TKM), iñ “yanak” (BV, s. 743) ~ eñek “çene” (TKM), is- “esmek” (ME, s. 59) ~ övüs- “esmek; renkten renge girmek; buğday, susam vb. bakliyatları bir kapta silkerek havasını almak” (TKM), kavla- “kovmak; kovalamak” (İD, s. 658) ~ kovala- “kovalamak” (TKM), koy “koyun; koyun sürüsü” (FK, s. 1047) ~ goyun “koyun” (TKM), koyç “çoban” (LM, s. 562) ~ goyunç “çoban” (TKM), koyçılık “çobanlık” (R, s. 403) ~ goyunçuluk “koyunculuk” (TKM), koy “koyun” (A, s. 347) ~ goyun “koyun” (TKM), kuçuş- “kucaklaşmak” (BV, s. 775) ~ gucaklaş- “kucaklaşmak” (TKM), kutur- “kudurmak” (LM, s. 567) ~ gudura- “kudurmak; çok beğenmek” (TKM), talbın- “oynayıp sıçramak; çalışmak” (İD, s. 886) ~ tarpılda- “tepinmek” (TKM), talpın- “çırpınma; telaşlanmak; uğraşmak” (Sİ, s. 73, LM, s. 633) ~ tarpılda- “tepinmek” (TKM), tam “damla” (A, s. 175) ~ damca “damla” (TKM), tam- “damlamak” (R, s. 651) ~ damcala- “damlamak” (TKM), tim “damla; damla sesi” (BV, s. 883) ~ damca “damla” (TKM), tım “damla; damla sesi” (FK, s. 1276) ~ damca “damla” (TKM), tos “toz; yayın kabı” (BV, s. 890, A, s. 210) ~ tozan “toz” (TKM), yut- “yutmak; içine almak” (R, s. 752) ~ yuvut- “yutmak” (TKM), yutkar- “yutturmak” (BV, s. 916) ~ yuvutdır- “yutturmak” (TKM).

Hece Düşmesi

Ünlü veya ünsüz seslerin düşmesi, bazı durumlarda da ekleşme sonucunda hece düşmesi görülmektedir: açığı “acı; üzüntü anlamında acı” (FK, s.736) ~ acı “acı; (mec.) zor” (TKM), erke “küstahlık” (A, s. 14) ~ erk “irade; kararlılık” (TKM), hırılıda- “hırlamak” (LM, s. 531) ~ hırla- “hırlamak, hırıltı sesi çıkarmak” (TKM), içre “iç, içinde” (R, s. 283) ~ iç “iç, içinde” (TKM), kölkömük “gömgök” (LM, s. 562) ~ göm-gök “masmavi” (TKM), kapuzag “kabuk” (A, s. 315) ~ gabık “kabuk” (TKM), karındaş “kardeş” (FK, s. 1014) ~ gardaş “kardeş” (TKM), kavurçağ “kukla” (FK, s. 1020) ~ gurcak “kukla, oyuncak, insana veya hayvana benzeyen oyuncak” (TKM), kurgaşun “kurşun madeni” (A, s. 338) ~ gurşun “kurşun madeni” (TKM), sapağ “sap” (A, s. 272) ~ sap “sap” (TKM), sayu “sayı” (FK, s. 1202) ~ san “sayı” (TKM), süpürgü “süpürge” (BV, s. 860) ~ sübse “süpürge” (TKM), tavuşkan “tavşan” (A, s. 180) ~ tovşan “tavşan” (TKM), tügül “değil” (A, s. 217) ~ däl “değil” (TKM), yapurğan “yaprak” (A, s. 410) ~ yaprak “yaprak” (TKM).

Göçüşme

Bazı fonetik nedenlerden dolayı sözcük içindeki iki sesin yer değiştirmesidir (Banguoğlu, 2015, s. 70). Komşu ve komşu olmayan ünsüzler arasında görülür: beyin “beyin, dimağ” (R, s. 71) ~ beyni “beyin” (TKM), bigi “gibi” (MS, s. 411) ~ kibi “gibi, benzer” (TKM), bigin “gibi” (A, s. 144) ~ kimin “gibi, benzer” (TKM), çürgük “alazlanmış; çürümüş” (A, s. 248; BV, s. 682) ~ çüyrük “çürük” (TKM), irgen- “nefret etmek” (FK, s. 983) ~ yigren- “iğrenmek” (TKM), irgendür- “nefret ettirmek” (FK, s. 983) ~ yigrendir- “iğrendirmek” (TKM), kayuq/kaıyık “kaygı” (A, s. 329) ~ gaygı “endişe” (TKM), kıçgır- “çağırarak” (A, s. 330) ~ çığır- “şiddetli ses çıkarmak; birisini bağırarak çağırarak” (TKM), kıçkır- “bağırarak; kızmak” (LT: 155) ~ çığır- “şiddetli ses çıkarmak” (TKM), kimeçi “gemici, kaptan” (NM, s. 14) ~ gämiçi “gemici” (TKM), koşuq “koşuk” (A, s. 342) ~ goşgı “koşuk” (TKM), küvey “güveyi, damat” (KT, s. 143) ~ giyev “damat, güveyi” (TKM), monguz “boynuz” (A, s. 386) ~ buynuz “boynuz” (TKM), oday- “uyandırmak” (İD, s. 788) ~ oyat-/oyar- “uyandırmak” (TKM), örger- “öğrenmek; alışmak” (BV, s. 826) ~ övren- “öğrenmek” (TKM), örget- “öğretmek; alıştırmak” (KT, s. 156) ~ övret- “öğretmek; bir işe meyil ettirmek; nasihat vermek” (TKM), örtük “örtü” (MS, s. 550) ~ örtgi “örtü” (TKM), sivük “sevgi” (A, s. 290) ~ söygi “sevgi” (TKM), siyük “sevgi” (A, s. 291) ~ söygi “sevgi” (TKM), sürgen- “sürüklenmek” (BV, s. 860) ~ süyren- “sürünmek” (TKM), tamğa “damga; Timurular devletinde şehirlerdeki ticaret ve zanaat vergisi” (LM, s. 634) ~ tagma “damga, iz” (TKM), tanla- “ayırarak, seçmek” (FK, s. 1256) ~ tanal- “anlaşılacak” (TKM), tipük “tekme” (BV, s. 887) ~ depgi

“tekme” (TKM), tirigle- “canlanmak” (İD, s. 910) ~ direl- “canlanmak” (TKM), tobra “torba” (R, s. 681) ~ torba “torba” (TKM), tuğuz “kuduz” (FK, s. 1285) ~ guduz “kuduz” (TKM), uş “şu” (R, s. 702) ~ şu “şu” (TKM), ye- “yemek” (LM, s. 663) ~ iy- “yemek” (TKM), yi- “yemek; karın doyurmak” (R, s. 741) ~ iy- “yemek” (TKM), yidür- “yedirmek” (Sİ, s. 366) ~ iydir- “yedirmek” (TKM), yigirmi “yirmi” (Sİ, s. 111) ~ yigrimi “yirmi” (TKM).

Sonuç

Yapılan bu çalışmada, iki lehçe arasındaki farklar üzerinde durarak ortak söz varlığı üzerinden ses değişimleri ve ses olayları açıklanmaya çalışılmıştır. Çağatay Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında belirgin ünsüz değişimleri olduğu görülmüştür. Bu ses değişimlerinin bazıları Türkmen Türkçesinin, Oğuz lehçesine dahil olmasından, bazıları Türkmen Türkçesinin kendine ait ses özelliklerinden, bazıları ise Çağatay Türkçesinin kendine ait ses özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Çağatay Türkçesinde bol- fiilinin ol- biçiminde kullanımları da bulunmaktadır. Bu kullanım, Oğuz lehçelerinin genelinde görülen bir ses özelliği iken Standart Türkmen Türkçesinde b’li yapı korunmuştur. Çağatay Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında ünsüzlerde görülen belirgin ses değişimleri şunlardır:

1. Çağatay Türkçesinde sözcüğün önünde, ortasında ve sonunda bulunan b ünsüzü, Türkmen Türkçesinde yerini p ünsüzüne bırakmıştır. Bu ses değişimi aynı zamanda Türkmen Türkçesinin ses özelliklerinden biridir: balçık ~ palçık, baltu ~ palta, tib- ~ dep- vb.

2. Türkmen Türkçesinin belirleyici bir ses özelliği olarak sözcük önünde veya içinde bulunan t ünsüzünün d’ye sıklıkla değiştiği görülmüştür: tağ ~ dag, tamak ~ damak, istür- ~ ösdür- vb. Bu ses değişimi aynı zamanda Oğuz lehçelerinde bulunan bir ses özelliğidir.

3. Çağatay Türkçesinde sözcüğün içinde ve sonunda bulunan ğ ünsüzünün Türkmen Türkçesinde tonsuzlaşarak k ünsüzüne değiştiği örneklerine rastlanmıştır: kazuğ ~ kazık, tavuğ ~ tovuk, uşşag ~ uşak vb.

4. Çağatay Türkçesindeki sözcüklerde iç ve son seslerde bulunan g ünsüzünün, Türkmen Türkçesinde sıklıkla v ünsüzüne değiştiği görülmüştür: köğüs ~ gövüs, ögey ~ övey, tög- ~ döv- vb.

5. Türkmen Türkçesinin özellikle Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerdeki f ünsüzlerinin p ünsüzüne değişmesi söz konusudur. Bu özellikten dolayı Çağatay

Türkçesindeki bazı Türkçe sözcüklerde görülen f~p nöbetleşmeleri veya f'li kullanım Ölçünlü Türkmen Türkçesinde görülmemiştir: tofrağ ~ toprak, yafrağ ~ yaprak vb.

6. Çağatay Türkçesinde sözcüğün içinde görülen d ünsüzünün, Türkmen Türkçesinde yarı ünlü y sesine değiştiği görülmüştür: idi ~ eye, südre- ~ süyre- vb.

7. Çağatay Türkçesinde sözcük içinde ve sonunda, yuvarlaklaşma etkisiyle v ünsüzünün, Türkmen Türkçesinde y ünsüzüne sıklıkla değiştiği görülmüştür: iv ~ öy, sivinç ~ söyünç, tive ~ düye vb.

8. Çağatay Türkçesinden farklı olarak Türkmen Türkçesinde y sesi türemiştir. Bu ses türemesi; ilan ~ yılan, ılgı ~ yıldı, ırak ~ yırak gibi sözcüğün başında görüldüğü gibi, aynı zamanda Türkmen Türkçesinin bir ses özelliği olarak ı, i, u, ü ünlüleri etkisiyle diftonglaşma olarak ortaya çıkmaktadır: güç ~ güyç, süt ~ süyt, ti- ~ diy- vb.

9. Türkmen Türkçesinde, Oğuz Türkçesinin bir ses özelliği olarak eklerde bulunan g, ğ, k, k seslerinin düştüğü sıklıkla görülmüştür. Örneğin isimden sıfat yapan +lığ/+lig/+luğ/+lüg/+lık/+lik/+luk/+lük eklerinde, +ğan/+gen/+kan/+ken sıfat-fiil eklerinde, yön durumu ekinde (+karı/+keri) gerçekleşmiştir: tatlığ ~ datlı, tirig ~ diri, taşkarı ~ daşarı, içkeri ~ içeri vb.

10. Türkmen Türkçesinin bir ses özelliği olarak ünsüzlerde ikizleşme görülmüştür. Sözcük ortasında ñ, r, s ünsüzlerinde bu ikizleşme görüldüğü gibi, aynı zamanda sözcük içinde k ünsüzü bulunan bazı örneklerde de g sesinin türemesiyle bir ikizleşme durumu ortaya çıkmaktadır: ısı- ~ ıssı-, karı ~ garrı, sağal ~ sakgal vb.

Ses değişmelerindeki bu belirgin örnekler neticesinde, Türkmen Türkçesinin kendine ait ses yapılarına sahip olduğu ortaya çıkmıştır ancak iki lehçe arasında ortak çok sayıda söz varlığına rastlanması, bunların birçoğunun ses ve anlam bakımından da yakınlığı dikkat çekicidir. Bu açıdan Türkmen Türkçesinin, Türkçenin geçmişine ait kimi yapılarını koruduğu anlaşılmaktadır.

Kısaltmalar

A: Veliaminof-Zernof, V. (1869). Dictionnaire Djaghatai-Turc. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.

BV: Türkay, K. (1988). Ali Şir Nevayi Bedayi'u'l-Vasat (İnceleme-Metin-Dizin). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EUT: Eski Uygur Türkçesi

FK: Kaya, Ö. (1989). Ali Şir Nevayi 'Fevayidü'l-Kiber' (İnceleme-Metin-Dizin). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ID: Özarendeli, N. (2001) Ali Şir Nevayi İlk Divan inceleme-metin-dizin. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

krş.: Karşılaştırınız

KT: Türk, V. (2019). Ali Şir Nevayi Kitab-ı Tevarih-i Müluk-ı Acem. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

LM: Çelik, Ü. (1993). Ali Şir Nevayi - Leyli vü Mecnun (Gramer-Metin-Dizin). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ME: Eraslan, K. (2015). Ali-Şir Nevayi Mizanü'l-Evzan. Ankara: TDK Yayınları.

mec.: Mecaz anlam

MS: Eraslan, K. (1999). Mevlana Sekkaki Divanı. Ankara: TDK Yayınları.

NM: Eraslan, K. (1996). Ali-Şir Nevayi Nesayimü'l Mahabbe Min Şemayimi'l-Fütüvve I Metin. Ankara: TDK Yayınları.

OT: Orhon Türkçesi

R: Abik, A. D. (1993). Ali Şir Nevayi'nin risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat: Metin gramatikal indeks - sözlük. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sİ: Tören, H. (2001). Ali Şir Nevayi Sedd-i İskenderi (İnceleme-Metin). Ankara: TDK Yayınları.

vb.: Ve benzeri

TDK: Türk Dil Kurumu

TKM: Türkmen Türkçesi. Türkmen Türkçesinde yararlandığımız sözlükler: Atanyazov, S. (2004). Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlügi; Hamzayev, M. Y., Altayev, S., Açilova, G., Mesgudov, V. & Meretgeldiyev, A. (1962). Türkmen

Diliniň Sözlügi; Kıyasova, G., Geldimradov & A. Durdıyev, H. (2016). Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II ve Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. & Eker, S. (1995). Türkmençe-Türkçe Sözlük I-II.

TT: Türkiye Türkçesi

İşaretler

~: Sözcükler veya sesler arasındaki değişmeyi ya da nöbetleşmeyi gösterir.

>: Bu şekle girer.

<: Bu şekilden gelir.

+: İsim tabanı gösterir.

-: Fül tabanı gösterir.

è: Çağatay Türkçesi metinlerinde (ع) harfiyle yazılan kapalı e sesini gösterir.

ä: Türkmen Türkçesindeki a ve e sesleri arasındaki açık e sesini gösterir.

ø: Azerbaycan Türkçesindeki ince (dil önü), düz, açık e sesini gösterir.

ň: Türkmen Türkçesindeki nazal n sesini gösterir.

ñ: Çağatay Türkçesindeki nazal n harfini ve ng (نگ) birleşimlerini gösterir.

ħ: Çağatay Türkçesindeki (ح) harfini gösterir.

ħ: Çağatay Türkçesindeki (خ) harfini gösterir.

ğ: Çağatay Türkçesindeki (غ) harfini gösterir.

ķ: Çağatay Türkçesi metinlerindeki (ق) harfini gösterir.

ō: Türkmen Türkçesindeki asli uzun o sesini gösterir.

Kaynakça

Abik, A. D. (1993). Ali Şir Nevayî'nin risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat: Metin gramatikal indeks - sözlük [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Agayev, K. ve Bekcäyev, T. (2007). Dil Bilimine Giriş. Türkmen Devlet Neşiryat Gulluğı.

Akar, A. (2010). Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 28, 15-29.

Akar, A. (2015). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken Neşriyat.

Arokoyo, B. E. ve Lagunju, O. O. (2019). A Lexicostatistics Comparison Of Standard Yorùbá, Àkùré and Ìkàré Àkókó Dialects. *Journal Of Universal Language*, 20(2), 1-27. <https://doi.org/10.22425/jul.2019.20.2.1>

Ataniyazov, s. (2004). *Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü*. Türkmenistanıñ Milli Medeniyet Merkezi.

Bagherzadeh, H. S. ve Izadysadr, A. (2020). The Implication Of The Lexicon Contrastive Analysis Of Colors In Persian ve English In Perception And Translation Of Colors. *Proc Ling Soc Amer*, 5(1), 282-292. <https://doi.org/10.3765/plsa.v5i1.4707>

Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. TDK Yayınları.

Başdaş, C. (2015). Türkmen Türkçesinde Olumsuzluk ve Yokluk. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 37, 61-72. <https://doi.org/10.17133/tba.38769>

Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.

Canpolat, M. (1995). *Ali Şir Nevayi: Lisanü't-Tayr*. TDK Yayınları.

Çelik, Ü. (1993). *Ali Şir Nevayi - Leyli vü Mecnun (Gramer-Metin-Dizin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics 6th Edition*. Blackwell Publishing.

Demenchuk, O. (2018). *Contrastive Lexicology of The English and Ukrainian Languages*. Rivne State University for the Humanities.

Eraslan, K. (1996). *Ali-Şir Nevayi Nesayimü'l Mahabbe Min Şemayimi'l-Fütüvve I Metin*. TDK Yayınları.

Eraslan, K. (1999). *Mevlana Sekkaki Divanı*. TDK Yayınları.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları.

Eraslan, K. (2015). *Ali-Şir Nevayi Mizanü'l-Evzan*. TDK Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. TDK Yayınları.

Ergin, M. (2004). Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Hamzayev, M. Y., Altayev, S., Açilova, G., Mesgudov, V. ve Meretgeldiyev, A. (1962). Türkmen Diliniñ Sözlüğü. Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı.

İmer, K. (1976). Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi. TDK Yayınları.

İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). Dilbilim Sözlüğü. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kara, M. (2015). Türkmen Türkçesi Grameri. Etkileşim Yayınları.

Kaya, Ö. (1989). Ali Şir Nevayi 'Fevayidü'l-Kiber' (İnceleme-Metin-Dizin). [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kıyasova, G., Geldimıradov ve A. Durdıyev, H. (2016). Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü I-II. Türkmenistanın Ilımlar Akademiyasının Magtımıngulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı.

Korkmaz, Z. (2017). Türkiye Türkçesi Grameri - Şekil Bilgisi. TDK Yayınları.

Lessing, F. D. (2003). Moğolca-Türkçe Sözlük I-II. (Çev.: Günay Karaağaç). TDK Yayınları.

Nartıyev, N. (2010). Hâzirki Zaman Türkmen Dili (Leksika). Türkmenistanın Bilim Ministirliğı.

Nürmahanova, E. N. (1971). Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatıkası. Mektep Baspası.

Özdarendeli, N. (2001) Ali Şir Nevayi İlk Divan inceleme-metin-dizin. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkırımlı, A. (2007). Türk Dili Dil ve Anlatım Yaşayan Türkçe Üzerine Bir Deneme. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, E. (2017). Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı. Akçağ Yayınları.

Parlatır, İ., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Aksu, T., Türkmen, s. ve Yılmaz, Y. (1998). Türkçe Sözlük. (2), TDK Yayınları.

Pehlivan, B. (2021). Türkmen Türkçesi ile Çağatay Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, s. (2016). Afganistan Türkmenlerinin Ersarı Boyunun Ağzlarında Ünlü- Ünsüz Varlığı ve Başlıca Ses Olayları. *Türkbilig*, (31), 127-143.

Şahin, s. (2017). *Kışsa-i Temur Nāme: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Palet Yayınları.

Şahin, s. (2018). Afganistan'da Yapılan Bir Türkoloji Alan Araştırması: Gözlem ve Deneyimler. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 685-690.

Şahin, s. (2019). Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmen Edebiyatında Mahtumkulu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 93-113.

Şahin, s. (2019). Türkmen Türkçesinde Dudak Benzeşmesi (Labial Sıngarmonizm). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (47), 229-243.

Şahin, s. (2020). Afganistan Bayat Türkmenleri Ağzının Şekil ve Zaman Ekleri. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 101-117.

Şahin, s. (2020). Afganistan Türkmenlerinin Ersarı Ağzında Eskicil Kelimeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (48), 13-26.

Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, s. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük I-II*. Simurg Yayınları.

Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları.

Tören, H. (2001). *Ali Şir Nevayi Sedd-i İskenderi (İnceleme-Metin)*. TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2022, 2 Ağustos). *Güncel Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları.

Türk, V. (2019). *Ali Şir Nevayi Kitab-ı Tevarih-i Müluk-ı Acem*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Türkay, K. (1988). *Ali Şir Nevayi Bedayi' u'l-Vasat (İnceleme-Metin-Dizin)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünlü, s. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.

Veliaminof-Zernof, V. (1869). Dictionnaire Djaghatai-Turc. Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.

Veyisov, B. ve Babayeva, G. (2009). Türkmen Diliniň Fonetikası. Türkmenistanıň Bilim Ministrliđi.

Vural, H., Böler, T. (2011). Ses ve Şekil Bilgisi. Kesit Yayınları.